

Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ ΣΤΟ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟ

(Σύντομο διάγραμμα)

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΒΑΛΕΤΑ

Ἡ συμβολὴ τῆς Θεσσαλίας στὸ νεοελληνικὸ διαφωτισμὸ εἶναι ἀνυπολόγιστης σημασίας. Δὲν θ' ἀπομακρυνόμαστε καὶ πολὺ ἀπὸ τὴν ἀλήθεια, ἂν λέγαμε, ὅτι ὁ κορμὸς τοῦ νεοελληνικοῦ διαφωτισμοῦ εἶναι βγαλμένος ἀπ' τὴν Θεσσαλικὴν περιοχὴ. Δυστυχῶς δὲν ἔχουν γίνῃ ἐργασίες πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτή, ἂν καὶ τὰ στοιχεῖα, ποὺ ὑπάρχουν σήμερα στὴ διάθεση τοῦ μελετητῆ, ἱστορικά, γραμματολογικά, ἀρχαιολογικά, εἶναι πολλὰ. Τοῦτο προέρχεται ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅχι μόνον τῆς γενικῆς καθυστέρησης τῶν νεοελληνικῶν σπουδῶν, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀδυναμίας, ποὺ ἔδειξε ἡ νεοελληνικὴ ἱστοριογραφία νὰ συλλάβῃ καὶ νὰ καθορίσῃ τὸ φαινόμενο τοῦ νεοελληνικοῦ διαφωτισμοῦ, ποὺ μόλις τελευταῖα ἄρχισε νὰ προκαλεῖ τὸ ἐνδιαφέρον καὶ νὰ γίνῃ ἀντικείμενο ἔρευνας καὶ μελέτης. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος, ποὺ ἡ συμβολὴ τῆς Θεσσαλίας στὸ νεοελληνικὸ διαφωτισμὸ δὲν ἔχει καθοριστῆ στὴν ἔκταση καὶ τὴν σημασία της. Στὸ μελέτημά μου αὐτὸ, ἀφοῦ, στὴν ἀρχή, χαράξω τὰ γενικὰ πλαίσια τοῦ νεοελληνικοῦ διαφωτισμοῦ, θὰ προσπαθῶ νὰ δώσω ἓνα σύντομο διάγραμμα τῆς Θεσσαλικῆς προσφοράς.

*

Ἐννοεῖται ὅτι ὁ νεοελληνικὸς διαφωτισμὸς εἶναι τὸ πνευματικὸ, ἐκπαιδευτικὸ, ἐπιστημονικὸ ἐκεῖνο κίνημα τῶν προεπαναστατικῶν χρόνων, ποὺ σὰν συνάρτηση καὶ παρακλάδι τῶν εὐρωπαϊκῶν διαφωτισμῶν καὶ Ἐγκυκλοπαιδισμοῦ, σὰν δημιουργία τῆς διασπορᾶς καὶ τῆς οἰκονομικῆς ἀνάξιας τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἰδίως τοῦ παροικιακοῦ, ἔβγαλε τὴν σκλαβωμένην Ἑλλάδα ἀπ' τὸ σκοτάδι τῆς ἀμάθειας, καὶ μὲ τὴν παιδευτικὴν καὶ ἰδεολογικὴν τὴν ἐπιρροήν τὴν ὠδήγησε στὴν πνευματικὴ ἀναγέννηση καὶ δημιουργήσε τὴν προϋποθέσεις τῆς ἐθνικῆς ἀπελευθέρωσης.

Ἐννοεῖται ὅτι ὁ νεοελληνικὸς διαφωτισμὸς, σὰν ἐποχὴ καὶ σὰν ἱστορικὸ φαινόμενο, ἀποτελεῖ τὴν πιὸ περιλαμπρὴν, τὴν πιὸ μεγάλην καὶ δημιουργικὴν περίοδο τῆς νεοελληνικῆς ἱστορίας. Τὰ ἱστορικά του ὄρια εἶναι περιορισμένα, ἀλλὰ ἡ προσφορά του, οἱ πνευματικὲς καὶ ἰδεολογικὲς του καταστάσεις, εἶναι τεράστιες, καὶ ἔχουν ἀνυπολόγιστη σημασία. Οἱ ἀρχές του συμπίπτουν κατὰ ἓνα τρόπο μὲ τὴν ἀρχὴν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ διαφωτισμοῦ, μὲ τὸν αἰῶνα τοῦ Βολταίρου καὶ τῶν Ἐγκυκλοπαιδιστῶν (γύρω στὰ 1700). Τὸ τέλος του συμπίπτει μὲ τὴν μεγάλην Ἑλληνικὴν Ἐπανάσταση.

Ἄλλω, πρέπει νὰ σημειωθῇ, ὅτι ὁ νεοελληνικὸς διαφωτισμὸς εἶναι μὲν συνάρτηση τοῦ εὐρωπαϊκοῦ, ἔχει ὅμως τὴν ἐθνικὴν του ἰδιομορφίαν, τόσο στὸ ξεκίνημά του, ὅσο καὶ στὴν πορεία τῆς ἀνάπτυξός του, σὺν μετέπειτα ἐξελίξεις του, καὶ σὺν τὸν τερματισμὸν του. Οὐσιαστικὰ σὰν κίνημα πνευματικὸ καὶ ἐθνοφωτιστικὸ ἀρχίζει, ὕστερα ἀπὸ προδρομικὰ φαινόμενα καὶ ἐπιχειρήματα στὰ Γιάννενα, στὸ Παρίσι καὶ στὴ Βενετία, κάνει τὴν ἐξόρμησίν του ὕστερα ἀπ' τὰ Ὀρλωφικά (1770).

Ἡ πρώτη μας αὐτὴ ἐθνεγερσία βρῖσκει στερεωμένο τὸ νεοελληνικὸ διαφωτισμὸ, ἀκροβολισμένο θὰ λέγαμε σὺν προφυλακῆς του, μέσα στὴν περιοχὴ τῆς σκλαβωμένης Ἑλλάδος καὶ σὲ ὠρισμένα ἐμποροβιομηχανικὰ κέντρα (Γιάννενα, Κοζάνη, Πόλη κ.λ.π.) μὲ τὴν πρῶτην κεντρικὴν ἢ μεταβατικὴν τύπου Σχολὴν, ποὺ ἄρχισαν νὰ συ-

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΒΑΛΕΤΑΣ

Φιλολόγος, κριτικὸς καὶ ἱστορικὸς τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας. Ἐγενήθη εἰς Ἄργεον τῆς νήσου Λέσβου τῷ 1907. Ἐδίδαξε ὡς καθηγητὴς εἰς διάφορα Γυμνάσια τῆς πατρίδος του καὶ τῶν Ἀθηνῶν. Διετέλεσε τμηματάρχης Γραμμάτων καὶ Καλῶν τεχνῶν τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας. Τῷ 1940 ἐβραβεύθη ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν διὰ τὴν περὶ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Παπαδιαμάντη ὀγκώδη μελέτην, ἥτις ἐξεδόθη εἰς πρώτην ἔκδοσιν τῷ 1940 εἰς Μυτιλήνην, ἐπανεξεδόθη δὲ ἀναθεωρημένη καὶ συμπληρωμένη τῷ 1956 ὡς ΣΤ' τόμος τῶν Ἀπάντων Παπαδιαμάντη. Συνειργάσθη ὡς κριτικὸς εἰς περιοδικὰ καὶ ἐφημερίδας. Ἐδημοσίευσε μελέτας φιλολογικῆς, ἱστορικῆς, βιβλιογραφικῆς. Ἀπὸ τοῦ 1946 διευθύνει τὴν Νεοελληνικὴν Βιβλιοθήκην (Ἀπαντα Νεοελλήνων Ποιητῶν καὶ Συγγραφέων. Μνημεῖα τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας). Εἰς τὴν σειρὰν ταύτην, ἐκτὸς τῆς τριτοῦ Ἀνθολογίας τῆς Δημοτικῆς Πεζογραφίας (1948-1950) ἐξεδόθησαν μὲ ἐκτενεῖς βιογραφικῆς, κριτικῆς καὶ βιβλιογραφικῆς εἰσαγωγᾶς τὰ Ἀπαντα Παπαδιαμάντη (τόμοι 6), Τερτσέτη (τόμοι 3), Ἐφταλιώτη (τόμοι 2), Κοραῖ (τόμοι 2), Πορφύρα (τόμος 1), Γρυπάρη, Μαρκοῦ, Τυπάλδου, Πολυλά, Αἰνιάνου, Ἑλληνικὴ Νομαρχία κ.λπ. Ἐγραψε πρὸς τοὺς τούτους τὸ ἱστοριοκριτικὸν δοκίμιον «Οἱ ἀρχές τοῦ Νεοελληνικοῦ Θεάτρου» καὶ τὸ «Προδομένο Εἰκοσιένα» ὡς καὶ «Εἰσαγωγὴν εἰς τὴν νεοελληνικὴν λογοτεχνίαν». Συνετέλεσε διὰ τῶν ἐρευνῶν καὶ βιβλιογραφικῶν του ἐργασιῶν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ ὀργάνωσιν τῶν Νεοελληνικῶν Σπουδῶν καὶ ἱδρύσε τὴν «Νεοελληνικὴν Φιλολογικὴν Ἑταιρίαν» τῆς ὁποίας τυγχάνει Πρόεδρος.

στὴνονταί σ' αὐτὰ μὲ τὴν ἐνίσχυση Ἑλλήνων τοῦ ἐξωτερικοῦ καὶ μὲ κυριαρχικὰς μορφὰς μεγάλων διαφωτιστῶν, ὅπως ὁ Εὐγένιος Βούλγαρης, ὁ Νικηφόρος Θεοτόκης, ὁ πατριάρχης Σαμουὴλ Χαντζερῆς, Σουγδουρῆς, ὁ Μεθόδιος Ἀνθρακίτης, ὁ Βικέντιος Δαμωδὸς κ.λπ. Αὐτοὶ εἶναι οἱ τολμηροὶ πρόσκοποι τοῦ ἑλληνικοῦ διαφωτισμοῦ. Αὐτοὶ πρῶτοι δύνουν τὴ μάχην τῆς φωτοδοσίας στὴ σκλαβωμένην πατρίδα καὶ ἀνοίγουν τοὺς δρόμους τῆς ἐκπαιδευτικῆς ἀναγέννησης, εἰσάγοντας τὸ σύγχρονον εὐρωπαϊκὸν πνεῦμα, τὴν ἐπιστήμην, τὴν φιλοσοφίαν, τὸν ὀρθολογισμὸν, τὸ πείραμα, τὴν ἰδέαν τῶν Ἐγκυκλοπαιδιστῶν.

Τὸ ἔργο τους βρῖσκει πολλὰς ἀντιδράσεις, ποὺ ἐξουδετερώνονται ἀπ' τὸ ἀκράτητον ρεῦμα τοῦ φωτισμοῦ, ποὺ ἀνα-

πτύσσει ο παροικιακός έλληνισμός στα μεγάλα κέντρα της διασποράς.

Αυτό το ρεύμα ένισχύεται με πάθος πατριωτικό και μορφωτικό απ' τους έμποροπραγματευτάδες και τους Φαναριώτες, που δημιουργούν διαφωτιστικά κέντρα στο έξωτερικό ιδίως στο Βουκουρέστι και στο Γιάσι, τις δυο μεγάλες πρωτεύουσες των Παριστρίων Ήγεμονιών, που διοικούμενες από Φαναριώτες, έχουν ουσιαστικά έλληνικό χαρακτήρα.

Σ' αυτή την άναμορφωτική κίνηση κάνει την πρώτη της εμφάνιση ή Θεσσαλία μετά τα Όρλωφικά, προσφέροντας με όλοένα αυξανόμενο ρυθμό πολύτιμες δυνάμεις του άγώνα του έθνους για τó φωτισμό και την αναγέννηση. Ή προσφορά αυτή της Θεσσαλίας καλύπτει όλο τó πλάτος του νεοελληνικού διαφωτισμού. Δέν είναι δέ περιορισμένη μονάχα στον καθαρό εκπαιδευτικό τομέα. Ξαπλώνεται σε πλατύτερες επιδιώξεις, έκπολιτιστικές, έπαναστατικές, έταιριστικές, δημοσιογραφικές, έκδοτικές, οργανωτικές, γιατί έκπορεύεται από άναπτυγμένα άστικά κέντρα, που βρισκόταν σε άμεση έκικοινωνία με τόν ευρωπαϊκό πολιτισμό. Τά κέντρα, αυτά δημιουργήθηκαν στο Πήλιο και ξάπλωσαν με τόν καιρό τόν κύκλο της έκπυρροής τους σ' όλη τή Θεσσαλία.

«Τά ήθη των ανθρώπων (Πηλιορειτών) γενικώς, γράφει ο Φιλιππίδης στη Νεωτερική του Γεωγραφία, είναι πολιτισμένα· επειδή όλα σχεδόν αυτά τά χωριά έχουν σχολεία έλληνικής, εις όλα εύρίσκει τινάς ανθρώπους όλίγο πολύ προκομμένους...». Χαρακτηρίζοντας τους Πηλιορείτες ο Φιλιππίδης σάν προκομμένους, θέλει να μάς δείξει κυρίως τó ύψηλότερο μορφωτικό τους επίπεδο σχετικά με τούς άλλους «Έλληνες της εποχής και μαζί τó συγχρονισμένο τους πνεύμα, που όχι μόνο δέν αντιδρούσε, αλλά και έκζητούσε την πρόοδο και την άλλαγή της παλιās κοινωνίας, την έξοδό της απ' τά δεσμά του μεσαιώνα. Αυτό τó πνεύμα άποτελεί τó βασικότερο χαρακτηριστικό της άστικής τάξης, που άρχισε ν' άναπτύσσεται στα έμποροβιοτεχνικά κέντρα της Άνατολικής Θεσσαλίας με άμέτρητα προγεφυρώματα και διακλαδώσεις στις έλληνικές παροικίες του έξωτερικού. «Τά πλούτη, γράφει ο ιστορικός Γερβίνος, γέννησαν τόν πολιτισμό (στη Θεσσαλία). Στο Πήλιο για πρώτη φορά έλαμψε ο πνευματικός σπινθήρας, ύστερα απ' τόν έλληνικό μεσαιώνα». Και είναι μέν άλήθεια ότι στην πρωτοποριακή αυτή φωτοδοσία, προηγήθηκαν τά Γιάννενα, που συστήσανε τά πρώτα νεωτεριστικά σχολεία, άναμφισβήτητο όμως παραμένει, ότι τó νέο άστικό πνεύμα βρήκε την πρώτη όλοκληρωμένη μορφή και έκδήλωσή του στο Πήλιο, όπου οι κοινωνικές αντίθεσεις δημιουργούσαν προοδευτικότερα, έπαναστατικότερα μυαλά, που προχωρούσαν άκάθεκτα προς την άλήθεια και την άλλαγή. Και σ' αυτό άκριβώς τó σημείο βρίσκεται ο πληθωρικός και ρηξικέλευθος χαρακτήρας του Θεσσαλικού διαφωτισμού, που έδωσε άμέτρητους πρωτοπόρους καταπληκτικής έκπειρίας.

ΣΤΑΘΜΟΙ ΚΑΙ ΠΕΡΙΟΔΟΙ ΤΟΥ ΘΕΣΣΑΛΙΚΟΥ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΥ (1700-1821)

Σε δυο μεγάλες περιόδους μπορούμε να χωρίσουμε τó Θεσσαλικό διαφωτισμό. Στην Προρηγική, δηλαδή στην πριν απ' την εμφάνιση του Ρήγα (1774) και στη Μεταρηγική (1774-1821).

Άλλά δέν είναι μόνο ή μορφή του Ρήγα, που μάς επιβάλλει να τόν πάρουμε σάν όρόσημο άνάμεσα στις δυο μεγάλες περιόδους του Θεσσαλικού διαφωτισμού. Ύπάρχουν και καθαροί ιστορικοί λόγοι, που μάς οδηγούν στο διαχωρισμό αυτόν. Και οι λόγοι αυτοί είναι οι άβάσταχτες, οι αυτόχρονα καταστροφικές συνθήκες, που δημιουργήθηκαν με τά Όρλωφικά και άνάγκασαν, κοντά στις άλλ-

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΓΟΡΔΙΟΣ

λες συνέχειες, πολλά σχολεία, που βρισκόταν σ' ένα στάδιο άνάπτυξης να κλείσουν, για να ξαναοίξουν πολύ άργότερα σε νέες βάσεις. Όπως κι αν είναι, ή πρώτη περίοδος του Θεσσαλικού διαφωτισμού είναι περιορισμένη στην περιοχή της Θεσσαλίας και κατεβαίνοντας απ' τά παιδευτικά κέντρα της Ήπειρου και των Άγράφων όλο ξαπλώνεται στο Θεσσαλικό κάμπο για να άποκορυφωθεί στην Άνατολική Θεσσαλία και στο Πήλιο και να γίνει άνεξάντλητο όπλοστάσιο του νεοελληνικού διαφωτισμού σε πανέλληνα κλίμακα.

Στη μεταβατική αυτή περίοδο παρουσιάζονται όνόματα και μορφές δασκάλων, σχολεία, μοναστήρια, που αντιμετώπιζουν τά εμπόδια και τούς φραγμούς της δουλείας και της φεουδαρχίας και κρατούν άσβυστη την λαμπάδα της παιδείας. Σ' αυτή την περίοδο τó προβάδισμα τó έχει ή όρεινή Θεσσαλία, ή περιοχή των Άγράφων με την περίφημη Σχολή τους, που στάθηκε ο προδρομικός φάρος της Θεσσαλικής αναγέννησης, προμηθεύοντας δασκάλους και παπάδες σ' όλη τή Θεσσαλία.

Στην ίδια περίοδο άναπτύσσεται ή ξενιτεμένη έμποροναυτική τάξη της Θεσσαλίας στο έξωτερικό και με όλοένα αυξανόμενο ρυθμό βοηθά οικονομικά και ήθικά, και συντελεί στη διάδοση της παιδείας, στην ένισχυση των μοναστηριών, στην ίδρυση έκκλησιών, στην ίδρυση σχολειών κλπ. Αυτό ή περίοδος, ειδικά για τή Θεσσαλία, έχει ένα ήρωικό χαρακτήρα, γιατί παλεύει με τά σκοτάδια του μεσαιώνα, με τούς φραγμούς της τουρκοκρατίας,

ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΠΥΡΡΟΣ

μέ την αντίδραση και αδιαφορία της ντόπιας φεουδαρχίας. Σ' αυτή την περίοδο συντελείται και η αποφασιστική μεταβολή στην πνευματική και εκπαιδευτική ιστορία της Θεσσαλίας, με τη δημιουργία ελεύθερης περιοχής στην όρεινη περιοχή της Μαγνησίας.

Τό Πήλιο από τὰ 1668 πού πήρε τὸ προνόμιο ἀπ' τὸ Σουλτάνο «νά εἶναι τὰ χωριά του αὐτοδιοίκητα καὶ νά μὴν μπορεῖ ἡ τουρκικὴ ἐξουσία νά τὰ πειράξει» ἔγινε καταφύγιο καὶ ἐθνικὸ κέντρο τῶν Θεσσαλῶν καὶ πολλῶν προσφύγων ἀπὸ ἄλλα μέρη τῆς Ρούμελης καὶ τοῦ Μοριᾶ. Πρὶν ἀκόμα ἐμφανισθῆ στὸν ἐθνικὸ στίβο ὁ ἐθνεγέρτης Ρήγας, τὸ Πήλιο εἶχε φτάσει στὴ μεγαλειότηρ του χωρογραφικὴ καὶ ἐμποροβιομηχανικὴ του ἀνάπτυξη, ξαπλώνοντας τὸν κύκλο τῆς ἐπιρροῆς του σ' ὅλη τὴ Μαγνησία καὶ ἀπὸ ἐκεῖ σ' ὅλη τὴ Θεσσαλία καὶ τὰ γειτονικὰ νησιά τῶν Βορείων Σποράδων, ἰδίως τὴ Σκιάθο καὶ τὴ Σκόπελο, μὲ προεκτάσεις πρὸς τὴ Μακεδονία (Ὀλυμπο) καὶ τὴν Ἡπειρο (Πίνδο). Τὰ χωριά πλήθυναν, μεγάλωσαν, γέμισαν ἀπὸ ἐργαστήρια, βιοτεχνίες, ἐμπορικὰ καταστήματα, σκολειὰ, βιβλιοθήκες, «προκομμένους» ἀνθρώπους, ἀρχοντικὰ σπίτια. Ἐνας εὐρωπαϊκὸς ἀέρας φυσοῦσε παντοῦ καὶ ὁ πολιτισμὸς συμβάδιζε μὲ τὸν πλοῦτο, ἡ μόρφωση μὲ τὴν ἀθρόα μετανάστευση καὶ τὸ ἐμπόριο.

Ὁ Δανιὴλ Φιλιππίδης, περιγράφοντας στὰ 1790, τὴ Μαγνησία, μᾶς δίνει μιὰν ἀδρὴ εἰκόνα αὐτῆς τῆς καταπληκτικῆς ἀνάπτυξης, μοναδικῆς γιὰ ὅλη τὴν Ἑλλάδα, ἂν ἐξαιρέσουμε τὶς Κυδωνίες, πού ὅμως αὐτὲς τοπικὰ περιο-

ριζόταν μόνο σὲ μιὰ πόλη καὶ ἡ ἀνάπτυξή τους ἔγινε στὰ κατοπινὰ χρόνια (κυρίως μέσα στὴν περίοδο τῆς δεκαετίας (1790-1800). «Μέσα εἰς τὰ κάρπιμα, τονίζει ὁ Φιλιππίδης, καὶ ἐπικερδῆ δάση (τοῦ Πηλίου) φωλεοῦν 24 χωριά. Τὰ χωριά αὐτὰ εἶναι, καθὼς εἶπαμε, 24, καὶ μερικοὶ μαχαλάδες, χωριά καὶ αὐτοὶ μικρότερα καὶ ὑποκείμενα εἰς ἄλλα μεγαλύτερα. Αὐτὰ τὰ χωριά διαιροῦνται εἰς βακουφία καὶ εἰς χάρσια. Τὰ βακουφία εἶναι 14 χωρὶς τοὺς μαχαλάδες τους, τὰ ὅποια ἔχουν μιὰ διοίκηση ξεχωριστὴ καὶ ὑπόκεινται ὅλα στὴ Μακρυνίτσα, τὸ μεγαλύτερο, τὸ ὅποιο τὸ γνωρίζουν ὡς μητρόπολί τους, ἔχοντας καὶ καθένα χωριστὰ τοὺς προεστούς του. Αὐτὸ τὸ πρωτεῖο τὸ εἶχε πρωτῆτερα ἓνα ἄλλο χωριὸ ὀνομάζεται Ἀργαλαστὴ. Ἡ διοικήσεις αὐτῶν τοῦ βακουφίων ἐκ φύσεως καὶ καθ' ἑαυτὴν εἶναι καλὴ... Τοῦρκος δὲν ἔχει ἐξουσία νά ἐμβῆ εἰς αὐτὰ καὶ νά ἐνεργήσῃ τὴν θηριώδη βαρβαρότητά του. Κτίζουν ἐκκλησίες, ὅταν θέλουν. Τὰ δόσιματά τους εἶναι προσδιωρισμένα καὶ πολλὰ ἐλαφρά, ὡς ἂν ὀποῦ τὸ δέκατο μόνο πληρώνουν, καὶ μιὰ ποσοτὴτα διορισμένην χαρτζοχαρτιῶν...». Συνεχίζοντας ὁ Φιλιππίδης, δίνει πολὺτιμες πληροφορίες γιὰ τὸν τρόπο τῆς διοικήσεως αὐτῶν τῶν χωριῶν, προχωρεῖ σὲ κρίσεις καὶ υποδείξεις, καὶ συμπεραίνει: «Ἔτσι λοιπὸν διοικούμενοι οἱ Βακουφιώται, ἤμπορουσαν νά εἶναι εὐτυχέστεροι κ' ἀπὸ ἐκείνους, ὀποῦ εἶναι ὑποκείμενοι εἰς εὐρωπαϊκὴς διοικήσεις. Ἀλλὰ φεῦ! ἡ ἀμάθεια καὶ τὰ ἀκόλουθά της, οἱ κακίες καὶ οἱ ἀναξιοότητες τῶν προεστῶν, τοὺς κάμνουν καὶ αὐτοὺς μὲ τὰ τόσα τους προνόμια νά εἶναι δυστυχεῖς, ὡς ἂν τοὺς λοιποὺς ὑπηκόους τῆς Τουρκίας... κατὰ τρέχονταξ ξεχωριστὰ ἓνας τὸν ἄλλον, μοναχοὶ τους διὰ τὰ πρωτεῖα γίνονται δυστυχεῖς ὅλοι αὐτοί, εὐρισκόμενοι πάντοτε εἰς ἀλληλομαχίας, ὀποῦ καὶ καμμιά φορὰ καὶ σκοτώνονται.... Ὁ Φιλιππίδης, ἂν Πηλιορείτης, μὲ τὶς πληροφορίες καὶ τὶς κρίσεις του γιὰ τοὺς προεστούς, μᾶς βοηθεῖ νά ἐξηγήσουμε τοὺς κοινωνικοὺς λόγους, πού, κοντὰ στὰ ἄλλα, ἔκαναν τὸ θεσσαλικὸ διαφωτισμὸ νά πάρει τοὺς δρόμους τῆς ξενιτειᾶς * καὶ νά μὴν μπορέσῃ ν' ἀναπτυχθῆ στὴν περιοχὴ πού γεννήθηκε, παρὰ μόνο στὸ μέτρο πού τοῦ ἐπιτρέψανε οἱ τοπικὲς συνθήκες.

Αὐτὸς εἶναι ὁ βασικώτερος λόγος, πού μᾶς βοηθεῖ παράλληλα νά ἐξηγήσουμε, γιὰ τὴν Θεσσαλία, παρ' ὅλη τὴν πνευματικὴ καὶ κοινωνικὴ τὴν ἀνάπτυξη, παρ' ὅλο τὸν πλοῦτο καὶ τὴ συνδρομὴ εὐνοϊκῶν συνθηκῶν δουλείας, πού ἦταν τόσο εὐνοϊκὲς, ὡστε, κατὰ τὸ Φιλιππίδη, νά ἐξασφαλίζουν στὸ θεσσαλικὸ αὐτὸ τμήμα, τὴν ἐλευθερία πού ἐχαιρόταν οἱ ἐλεύθεροι λαοὶ τῆς Εὐρώπης, δὲν μπόρεσε ν' ἀναπτύξῃ ἐπιτόπια ἐκπαιδευτικὴ κίνηση, νά δημιουργήσῃ μεγάλες Σχολὲς διαφωτισμοῦ, ὅπως οἱ Κυδωνίες καὶ ἡ Σμύρνη, τὰ Γιάννενα καὶ τὸ Βουκουρέστι, ἡ Πάτμος παλαιότερα καὶ ἡ Δημητσάνα. Παρουσιάζονται δηλαδὴ καὶ στὴ Θεσσαλία οἱ ἴδιοι ἐκεῖνοι ἀνασχητικοὶ παράγοντες πού προερχόμενοι ἀπ' τὴν ἄρχουσα ἑλληνικὴ ἀριστοκρατία, ἐμποδίσανε τὴν ἀνάπτυξη τοῦ διαφωτισμοῦ καὶ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας γενικώτερα, στὰ Ἐφτάνησα, μὲ τὴ βασικὴ διαφορὰ ὅτι ἐκεῖ ὁ κατακτητὴς ἔβαζε πε-

* Τὸ ἴδιο διαπιστῶναι καὶ ὁ Ἀγγλὸς περιηγητὴς Λήκ, πού ἐπισκέφθηκε τὴν Θεσσαλία στὰ 1809, δηλαδὴ σὲ ἐποχὴ πού σ' ὅλα τὰ κέντρα τῆς Ἑλλάδος εἶχον ἰδρυθῆ σχολεῖα. Ἀναφέροντας τὰ σχολεῖα Δράκας, Μηλεῶν, Ζαγορᾶς, Πορταριάς, Μακρυνίτσας σημειώνει ὅτι ὅσοι ἀποφοιτοῦν ἀπὸ τὰ σχολεῖα αὐτὰ κατώτερου κύκλου φεύγουν γιὰ ἐκτενέστερες σπουδὲς στὴν Πόλη καὶ τοῦτο πράττουν γιὰτὶ δὲν φροντίζουν οἱ προύχοντες νά ἐξευρισκῶσι καλοὺς διδασκάλους, ὡστε νά ἀναδείξουν τὸν προνομιόχο τρόπο τους κέντρο παιδείας. (Προβλ. Γ. ρ. Ἐὐαγγελίδης, Ἡ παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας. Ἀθῆναι 1936, σελ. 197, καὶ σημ. 1.) Ἡ φυγὴ, ὁ διασκορπισμὸς αὐτὸς τῆς πνευματικῆς Θεσσαλικῆς νεολαίας, μπορεῖ νά θεωρηθῆ καὶ ὁ γενετικὸς παράγοντας τοῦ πληθωρισμοῦ σὲ μορφὲς καὶ ἐπιτεῦξεις, πού παρουσιάζει ὁ Θεσσαλικὸς διαφωτισμὸς. Ἡ διασπορὰ δημιουργοῦσε νέες δυνάμεις.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΜΠΑΛΛΙΑΣ

Έγεννήθη εν Σκλαταινή Καρδίτσης τὸ 1902. Ἐφοίτησεν εἰς τὸ Διδασκαλεῖον Θεσ/κης, ἐξ οὗ ἔλαβε τὸ δῖπλωμά του τὸ 1926, διορισθεὶς ἐν συνεχείᾳ καὶ ὑπηρετήσας ὡς διδάσκαλος εἰς διάφορα σχολεῖα. Ἐπὶ διετίαν μετεξπαιδεύθη εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν (1929-31), ἀπὸ δὲ τοῦ 1938 διωρίσθη Ἐπιθεωρητὴς Δημοτικῶν Σχολείων. Ἀπὸ τοῦ 1956 προήχθη εἰς Γενικὸν Ἐπιθεωρητὴν Στοιχειῶδους Ἐκπαιδύσεως, ὑπηρετήσας ἀρχικῶς εἰς Λάρισα καὶ ἐν συνεχείᾳ εἰς Ἀθήνας.

ΜΙΧΑΗΛ ΤΣΙΛΑΓΑΣ

Ἐγεννήθη ἐν Ἀλμυρῷ τῷ 1909. Ἐσπούδασε φιλολογοῖαν καὶ παιδαγωγικὴν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν. Καθηγητὴς τῷ 1933 εἰς τὴν Δημοσίαν Ἐμπορικὴν Σχολὴν Βόλου, διετέλεσε καθηγητὴς διαφόρων Γυμνασίων, Γυμνασιάρχης καὶ Γεν. Ἐπιθεωρητὴς Μ. Ἐκπαιδύσεως. Παρὰλλήλως ἀσχολεῖται καὶ μὲ τὴν ἀρχαιολογοῖαν.

ΘΡΑΣ. ΠΟΛΥΧΡΟΝΟΠΟΥΛΟΣ

Ἐπηρετήσεν εἰς διάφορα σχολεῖα τῆς στοιχειῶδους ἐκπαιδύσεως τῆς χώρας. Διεκρίθη μεταξὺ τῶν συναδέλφων του καὶ βάσει τῶν προσόντων του καὶ τῆς ἐκπαιδευτικῆς καὶ παιδαγωγικῆς του καταρτίσεως, προήχθη εἰς Ἐπιθεωρητὴν. Ἀπὸ τὸ 1957 ὑπηρετεῖ εἰς τὴν Βαν ἐκπαιδευτικὴν περιφέρειαν Καρδίτσης καὶ συνεχίζει τὸ ἔργον του.

Θ Ε Σ Σ Α Λ Ο Ι

ΠΑΝΤΕΛΗΣ ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ

Ἐγεννήθη εἰς Δράκιαν (τοῦ τέως Δήμου Νηλείας) τὸ 1892. Ἐσπούδασε Φιλολογοῖαν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν. Ἐν Κηφισίᾳ Ἀθηνῶν ἱδρύσεν τὴν «Πρότυπον Σχολήν», ὑπηρετήσας ἐν τέλει εἰς τὴν δημοσίαν ἐκπαίδευσιν, ὡς καθηγητὴς καὶ Γυμνασιάρχης. Ἐδίδαξεν εἰς τὴν Βασιλικὴν Σχολὴν Ἀξιωματικῶν Χωρ/κης, συνέγραψε δὲ καὶ διάφορα στρατιωτικὰ βιβλία ἠθικοῦ καὶ ἱστορικοῦ περιεχομένου. Πρόεδρος καὶ Ἰδρυτὴς τοῦ Ὀμίλου Φίλων Χωροφυλακῆς Κηφισιάς.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Ἐγεννήθη ἐν Μεγαλοβρῦσῳ Ἀγιάς, Διευθυντὴς τῆς Παιδαγωγικῆς Ἀκαδημίας Λαρίσης. Ἐσπούδασεν εἰς τὸ Διδασκαλεῖον Θεσσαλονίκης καὶ μετεξπαιδεύθη ἐπὶ τετραετίαν εἰς Η.Π.Α. Διετέλεσε κατ' ἀρχὰς διδάσκαλος καὶ εἶτα καθηγητὴς εἰς τὸ Ἱεροδιδασκαλεῖον Βελλᾶς Ἰωαννίνων. Συνέγραψε πολλὰ ἄρθρα καὶ μελέτας.

ΔΗΜ. ΧΑΤΖΗΚΑΚΙΔΗΣ

Έγεννήθη εν Τσαριτσάνη τῷ 1885. Διετέλεσε διδάσκαλος ἐπὶ 45 συνεχῆ ἔτη (1905-1950), ὑπηρετήσας ἐν Τσαριτσάνη, Κοζάνη, Ἐλασσώνι καὶ Ἀθήναις. Γόνος παλαιᾶς οἰκογενείας ἥτις ἔδρασεν ἐθνικῶς ἐπὶ τουρκοκρατίας, κατεδικάσθη καὶ ὁ ἴδιος εἰς πενταετῆ φυλάκισιν ὑπὸ τοῦ τουρκικοῦ Στρατοδικείου διὰ τὴν δράσιν του.

ΓΕΩΡΓ. ΓΚΟΥΡΑΒΑΣ

Ἐκ Λαρίσης, διδάσκαλος. Διετέλεσε Διευθυντὴς σπουδῶν τοῦ Δημ. Σχολείου τοῦ Λαριστικοῦ Λυκείου (1954-56), στέλεχος Χριστιανικῆς Ἀγωγῆς Λαρίσης (1952-56) καὶ τομεάρχης τῆς ἀπογραφῆς 1961. Ἦδη ὑπηρετεῖ ὡς Διευθυντὴς τοῦ Δημοσίου Σχολείου Ἀνατολῆς, τυγχάνει δὲ καὶ Γραμματεὺς τῆς Κοινωνικῆς Προνοίας.

ΘΕΟΔΟΣΙΟΣ ΘΕΟΣ

Ἐκ Καναλίων Καρδίτσης, Γυμνασιάρχης. Διετέλεσε καθηγητὴς εἰς πλείστα Σχολεῖα Μ. Ἐκπαίδευσως τοῦ Κράτους. Ὡσαύτως Ὑποδιευθυντὴς καὶ Διευθυντὴς μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ ἔτους 1962 τοῦ Α' Προτύπου Γυμνασίου Ἀρρένων Πειραιῶς. Ἦδη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1962 ὑπηρετεῖ ὡς Γυμνασιάρχης εἰς τὸ Γυμνάσιον Θηλέων Καρδίτσης. Παρὰλληλως πρὸς τὴν σχολικὴν, ἀναπτύσσει καὶ ἐξωσχολικὴν κοινωνικὴν δραστηριότητα, ἐνδιαφερόμενος διὰ τὴν πρόοδον τῆς Καρδίτσης.

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΙ

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΤΖΙΚΑΣ

Ἐσπούδασε τὴν μαθηματικὴν Ἐπιστήμην εἰς τὸ Ἐθνικὸν καὶ Καποδιστριακὸν Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν. Λαβὼν τὸ πτυχίον διωρίσθη ὡς καθηγητὴς εἰς διαφόρους πόλεις τῆς Ἑλλάδος ἐργασθεὶς μὲ ζήλον καὶ ἐπιστημονικότητα. Λόγω τῶν προσόντων του αὐτῶν ἀνήλθεν εἰς τὰ ἀνώτερα ἀξιώματα τῆς ἐκπαιδευτικῆς ἱεραρχίας προαχθεὶς εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ Γυμνασιάρχου, ἀπὸ δὲ τῆς θέσεως ταύτης εἰργάσθη ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἀόκνως διὰ τὴν καλὴν διάπλασιν τῶν ἑλληνοπαίδων.

ΧΡΙΣΤΟΔ. ΣΑΡΡΟΠΟΥΛΟΣ

Ἐκ Βόλου, Γυμνασιάρχης τοῦ Γυμνασίου Ἀλμυροῦ-Βόλου. Ἐσπούδασεν εἰς τὴν Φιλοσοφικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Ὑπηρετήσεν ἀλληλοδιαδόχως καὶ Ὑποδιευθυντὴς εἰς Σχολεῖα Μέσης ἐκπαίδευσως Βόλου. Διετέλεσε Τοπικὸς Ἐφορος Προσκόπων Βόλου καὶ Ἐπιμελητὴς τῶν Ἀρχαιοτήτων Βόλου.

ρισσότερους φραγμούς στη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας και στην ελευθεροθρησκεία (πρβλ. τη μελέτη μου: «Τὰ Ἐφτανησιώτικα γράμματα ἀπὸ τὴν Ἄλωση ὡς τὴν Ἐνωση» (1453-1864) στὸ Ἐπτανησιακὸν Λεύκωμα. Ἄθινα 1964)

Προχωρώντας ὁ Φιλιππίδης στὴν ἐξέταση τῶν ἄλλων χωριῶν τῆς Μαγνησίας, ποὺ δὲν εἶχαν προστατευτικὰ προνόμια καὶ λεγόταν χ ἄ σ ι α καὶ πάλι κατακρίνει τὴν ὀπισθοδρομικὴ στάση τῶν προεστών, τονίζοντας πὺς ἂν ἡ πολιτεία τους ἦταν διαφορετικὴ, ἢ κατάσταση τῆς Θεσσαλίας, καὶ ἀπὸ κοινωνικὴ καὶ ἀπὸ μορφωτικὴ ἄποψη θὰ ἦταν καλλίτερη. «...Εἶναι, γράφει, τὰ χωριά αὐτὰ ὑποκειμένα εἰς πολλὰ κακὰ καὶ ξ ἔ φ ρ α γ α διὰ νὰ εἰπῶ ἔτσι, εἰς τὸ νὰ ἐμβαίνει κάθε ἕνας νὰ ἐξασκῆ τὴν θηριότητά του. Τούτων τὰ δοσίματα δὲν εἶναι διωρισμένα, ἀμὴ κρέμονται ἀπὸ τὴ φαντασία τῶν ἀκορέστων Τούρκων, οἱ ὁποῖοι τὰ ἐπιφορτίζουν κατὰ τοὺς καιροὺς καὶ τὰ θελήματά τους ὅσα θέλουν. Εἰς αὐτὰ ἀκόμα δὲν εἶναι ἡ ἐλευθερία ὅπου εἶναι εἰς τὰ Βακούφια διὰ νὰ κτίσουν ἐκκλησίες ἢ νὰ ἐπισκευάσουν χαλασμένες καὶ νὰ φορέσουν ὅ,τι θέλουν, καὶ νὰ μὴν πολυλογῶ, δ ο κ ι μ ἄ ζ ο υ ν ὅ λ η τ ἡ ν α ὕ σ τ η ρ ὴ τ η τ α τ ἡ ς τ υ ρ α ν ν ί α ς τ ὶ ν κ ρ α τ ο ὕ ν τ ω ν. Μ' ὄλον τοῦτο, ἂν οἱ προεστοὶ τοῦ κάθε χωριοῦ ἦταν κομμάτι προκομμενέστεροι καὶ πρακτικώτεροι, πλέο σύμφωνοι, πλέο φιλοπάτριδες καὶ λιγώτερο φίλαυτοί, ἤμποροῦσαν καὶ αὐτὰ νὰ ἔχουν τὴν ἀνάπαυση (δηλαδὴ τὶς εὐνοϊκὲς συνθήκες δουλείας) τῶν Βακουφίων». Στάθηκαν λοιπὸν οἱ προεστοὶ τῆς Μαγνησίας, τόσο στὰ Βακούφια, ὅσο καὶ στὰ Χάσια, ἕνας μεγάλος φραγμὸς στὴν τοπικὴ ἀνάπτυξη τῆς Θεσσαλίας. Οἱ ἀντιθέσεις ποὺ προκαλοῦσε ὁ δεσποτισμὸς τῶν ἀρχόντων ἀνάμεσα στὶς ἄλλες τάξεις, ἰδίως τὴν ἀστικὴ, δημιουργοῦσαν ἐμφύλιο διχασμὸ, ποὺ πολλὰς φορὰς ξεσποῦσε καὶ σὲ ἐμφύλιο πόλεμο. Μέσ' ἀπ' αὐτὲς τὶς ἀντιθέσεις τῶν τάξεων καὶ τὶς καταπιέσεις τῆς ντόπιας φεουδαρχίας καὶ τῆς τουρκοκρατίας, γεννήθηκε καὶ ἀνδρώθηκε τὸ φιλελεύθερο, ἐπαναστατικὸ πνεῦμα τοῦ Ρήγα καὶ τῶν ἄλλων Θεσσαλῶν διαφωτιστῶν, ποὺ ἀκολούθησαν σὰν Φιλικοὶ καὶ σὰν Ἀγωνιστὲς τὸ δρόμο τοῦ πρωτομάρτυρα.

Ἔοσα θρυλοῦνται γιὰ τὰ φοβερά περιστατικά, ποὺ ἀντιμετώπισε στὰ νεανικά του χρόνια ὁ Ρήγας ἀπ' τοὺς Τούρκους, δὲν ἀπέχουν ἀπ' τὴν πραγματικότητα, γιὰτι ἔχουν τὸν ἱστορικὸ τους πυρήνα στὴν ἀφόρητη τυραννία, καὶ στὰ δεινοπαθήματα τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ, ποὺ ἐπιδεινώθηκαν μέσα στὴν ἀναστάτωση, ποὺ ἔφεραν τὰ Ὀρλωφικά σ' ὅλη τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ περισσότερο στὴ Θεσσαλία, σὰ διαβατικὸ κέντρο καὶ ὀρητήριο τῶν τουρκαλβανικῶν ὀρδῶν, ποὺ κατέβαιναν γιὰ νὰ καταπιέζον τὸ ζεσηκαμὸ τοῦ Μοριά. «Ὁσάκις, μαρτυρεῖ ὁ Περραιβός, συνέπιπτε λόγος περὶ τυραννίας τῶν ἐν Θεσσαλίᾳ Ὀθωμανῶν, ὁ Ρήγας ἀπέδιδε τὰ πρωτεία τῆς βαρβαρότητος εἰς τοὺς κατοίκους τῆς πατρίδος του Βελεστίνου...».

Τὰ Ὀρλωφικά, ποὺ βᾶσταξαν πέντε χρόνια καὶ ἀναστάτωσαν τὰ χωριά τῆς Θεσσαλίας, ἔκλεισαν μὲ τὴ συνθήκη τοῦ Κιουτσούκ Καϊναρτζή, ποὺ ἀποτελεῖ ἕνα σταθμὸ γιὰ ὅλη τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ περισσότερο γιὰ τὴ Θεσσαλία, γι' αὐτὸ τὸ λόγο θέσαμε τὸ 1774 σὰν διαχωριστικὸ χρονολογικὸ ὄριο ἀνάμεσα στὶς δυὸ μεγάλες περιόδους τοῦ θεσσαλικοῦ διαφωτισμοῦ.

Ἡ ρωσοτουρκικὴ αὐτὴ συνθήκη εὐνόησε ἐξαιρετικὰ τὴ Μαγνησία, ἀλλὰ καὶ ὅλη τὴ Θεσσαλία, ὄχι μόνο γιὰτι ἔδωσε προνόμια, ποὺ ἐξασφάλιζαν τὴν ἐλευθερὴ ναυσιπλοΐα κάτω ἀπὸ ρωσικὴ σημαία καὶ προστάτευαν τὴ θέση τῶν ὑποδοῦλων Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ γιὰτι βοήθοῦσαν τὴ μετανάστευση σὲ ἑξωτερικὸ, τὴν ἀποδημία: «Ἐνα χρόνο, ὥριζε ἕνα ἄρθρο τῆς, νὰ εἶναι ἐλεύθεροι οἱ χριστιανοὶ νὰ πηγαίνουν, ὅπου καὶ ἂν θέλουν...». Μ' αὐτὴ τὴ συνθήκη ἄνοιξαν οἱ δρόμοι γιὰ τὰ περίφημα Ζαγοριανὰ κα-

ρᾶβια, δυνάμωσε τὸ ἐμπόριο, δημιουργήθηκαν εὐνοϊκώτερες συνθήκες γιὰ τὴν ἀποδημία τῶν νέων, ποὺ ἔφευγαν σὲ ξένους τόπους μὲ τ' ὄνειρο μιᾶς καλλίτερης σταδιοδρομίας στὸ ἐμπόριο, στὶς τέχνες καὶ στὰ γράμματα.

Οἱ νέοι αὐτοί, ἦταν οἱ πιὸ ἀνήσυχτοι καὶ πνευματικὰ προικισμένοι θεσσαλομάγνητες. Ἐφευγαν γιὰ νὰ σταδιοδρομήσουν, ξενιτεύονταν γιὰ ν' ἀποφύγουν τόσο τὸν ἐπαχθέστατο τουρκικὸ ζυγὸ, ὅσο καὶ τὶς ἀφόρητες συνθήκες, ποὺ δημιουργοῦσε ὁ δεσποτισμὸς τῶν προεστών, βάζοντας φραγμὸ σὲ κάθε τοπικὴ ἀνάπτυξη ποὺ ἐπιζητοῦσε μέσα στὰ πλαίσια τῶν ἀστικῶν ἰδεῶν ἢ πλειονότητα τοῦ πληθυσμοῦ.

Ἐὸ δρόμος ποὺ ἀκολουθοῦν ὄλοι οἱ Θεσσαλοὶ πρὸς τοπὸροι εἶναι ἀπὸ τὰ χρόνια αὐτὰ καθωρισμένος. Φεύγουν στὴν Πόλη καὶ ἀπὸ ἐκεῖ σκορπίζονται στὰ διάφορα κέντρα τῆς Ρουμανίας, τῆς Αὐστρίας, τῆς Οὐγγαρίας, ὅπου σταδιοδρομοῦν καὶ προσφέρουν ἀνεκτίμητες ὑπηρεσίες σὰ δάσκαλοι καὶ διαφωτιστὲς, προσπαθώντας ἀπὸ τὴ ξενιτεία νὰ μεταφυτεύσουν στὴ γενέτειρά τους τὰ φῶτα τῆς παι-

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ

δείας καὶ νὰ τὴν ἀναδείξουν σὲ μεγάλο κέντρο τοῦ νεοελληνικοῦ διαφωτισμοῦ. Οἱ προσπάθειες τῶν μεγάλων Θεσσαλῶν διαφωτιστῶν, ἰδίως τοῦ Κωνσταντᾶ καὶ τοῦ Φιλιππίδη, νὰ μεταλαμπαδέσουν στὴν πατρίδα τους τὰ φῶτα τῆς παιδείας εἶναι ἀμέτρητες καὶ ἐπίμονες, ἢ ἀπόδοσή τους ὅμως στάθηκε ἀσήμαντη. Ἡ Θεσσαλία, ἂν καὶ ἔπαιξε τόσο βαρυσήμαντο ρόλο σὲ διαφωτιστικὸ κίνημα, ἢ ἴδια δὲν μπόρεσε ν' ἀναδειχθῆ σὲ σημαντικὸ διαφωτιστικὸ κέντρο. Τὸ ἴδιο, μὲ ὅλες τὶς τοπικὲς παραλλαγές καὶ ἰδιομορφίες, ἀλλὰ μὲ τὰ ἴδια ἀποτελέσματα, ἔγινε καὶ στὰ Ἐφτάνησα, ὅπου ἡ ἐξιταλισμένη στὴν πλειονότητά της ἀριστοκρατία, δὲν ἐνδιαφέρθηκε γιὰ τὴν παιδεία καὶ ἄφησε τὸν τόπο σὲ βαθὺ σκοτάδι τῆς ἀμάθειας. Ὁ Κοραΐης, μὲ τὸ ἐποπτικὸ βλέμμα τοῦ μεγάλου διαφωτιστῆ εἶδε καὶ καυτηρίασε τὴν ἀδικαιολόγητη αὐτὴ παιδευτικὴ καθυστέρηση τῆς Ἐπτανήσου.

Μεγάλῃ ὄθηση ἔδωσαν, κατὰ τὴ μεταβατικὴ διαμορφωτικὴ αὐτὴ περίοδο, στὴν ἀνάπτυξη τῆς παιδείας στὴ Θεσσαλία, οἱ ξενιτεμένοι ἔμποροι. Αὐτοὶ στάθηκαν τὸ προπύργιο τοῦ θεσσαλικοῦ διαφωτισμοῦ. Πουθενά ἄλλοῦ δὲν βρίσκουμε τόσο πρῶϊμα καὶ ἔντονα ἀναπτυγμένο ζῆλο πρὸς τὰ γράμματα καὶ τὸ φωτισμὸ, ὅσο στοὺς Θεσσαλοὺς αὐτοὺς ξενιτεμένους ἐμπόρους. Ἀντιπροσωπευτικὸς τους τύπος μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ ὁ Ἰωάννης Πρίγκος (1725-1789). Ὁ Ζαγοριανὸς αὐτὸς πατριώτης, ἐπηρεασμένος ἀπ' τὶς ἀστικὲς προοδευτικὲς ἰδέες, κοντὰ στὶς ἄλλες

ἀμέτρητες χορηγίες και συνδρομές και ἀφιερώσεις σὲ σκολειά, βιβλιοθήκες, νοσοκομεία, μοναστήρια και ἐκκλησίες, ἔστελνε και βιβλία στὴ σχολὴ τῆς πατρίδας του Ζαγοράς, πού στὰ παράφυλλα τους ξετυλίγει ὑπέροχες σκέψεις γιὰ τὸ σκλαβωμένο γένος, ἀνιστορώντας μὲ πόνο και σπαραγμὸ ψυχῆς τὴν ἄθλια κατάστασή του και ἐξετάζοντας τὸν τρόπο τοῦ ξεσκλαβωμοῦ του. Τὰ σημειώματα αὐτὰ τὰ μάζεψε και τὰ δημοσίευσε ὁ καθηγητῆς Ν. Ἀνδριώτης. Γραμμένα μὲ ἀπλότητα και θερμὴ ξεπερνοῦν τὶς ξηρὲς ἀπομνημονευματικὲς ἀναγραφές και παρουσιάζουν μιὰν ἀπροσμέτρητη λογοτεχνικὴ ποιότητα. Ὁ Πρίγκος ἔγραψε και δικὴ του Κατήχηση και ἱστορικὰ σημειώματα γιὰ τὸ Ρωσοτουρκικὸ πόλεμο τοῦ 1770. Βοήθησε και τὸν Εὐγένιο Βούλγαρη νὰ τυπώσει τὰ βιβλία του «Ὁρθόδοξος Ὁμολογία» (βλ. σχετικὴ βιογραφία του στὰ Θεσσαλικά Χρονικά Α' σελ. 72-73, πρβλ. και Γ. Βαλέτα Ἀνθολογία τῆς Δημοτικῆς Πεζογραφίας, τόμ. Α' σελ. 318-319 και 594) Ὁ μεγάλος Θεσσαλὸς διαφωτιστῆς Δανιὴλ Φιλιππίδης ἐξαιρεῖ μὲ ἐπαινετικώτατα λόγια τὸ ἔργο

ΑΝΘΙΜΟΣ ΓΑΖΗΣ

τοῦ μεγάλου αὐτοῦ εὐεργέτη τῆς ὑπόδουλης Θεσσαλίας, κατηγορεῖ τοὺς Ζαγοριανούς, γιατί δὲν μπόρεσαν νὰ ἀξιοποιήσουν και νὰ μεγαλώσουν σὲ ἀπόδοση τὴν προσφορά τοῦ Πρίγκου. «Ὁ Πρίγκος, τονίζει, ἐχρημάτισε πραγματευτῆς εἰς τὴν Ὀλλάνδα μὲ πολλὴ φήμη, και εὐεργέτης τῆς πατρίδος του εἰπέρις ἄλλος, ὡσάν ὅπου διὰ τὴν προκοπὴ και βελτίωση και τιμὴ τῆς, ἔστειλε ἀπὸ τὴν Ὀλλάνδα μιὰ βιβλιοθήκη ἀξιόλογη, πλουτισμένη σχεδὸν μὲ ὅλα τὰ ἑλληνικὰ βιβλία, και μὲ πολλὰ ἄλλα ἀλλόγλωσσα· πρὸς τούτοις ἔβαλε και μιὰ ποσότητα ἀρκετὴ ἐξ ἰδίων του διὰ νὰ πληρώνεται μὲ αὐτῆς τὸ διάφορο ὁ δάσκαλος τοῦ σχολείου· οἱ καλότυχοι, ὅμως Ζαγοριανοὶ ἀντὶς νὰ βάνουν και αὐτοὶ ἀπὸ λόγου τους... κρατοῦν ἀπὸ ἐκεῖνα ὅπου ἄλλος ἀπὸ ἔρωτα τῆς πατρίδος ἀφιέρωσε εἰς αὐτήν. Ἐκτίσε και σπίτια εἰς ἀνάπαυσιν τοῦ δασκάλου και τῶν ξένων μαθητῶν· τέλος πάντων ἐγύρισε και μόνος του σχεδὸν ἐξηκοντούτης μὲ σκοπὸ νὰ ἡσυχάσῃ ἐκεῖ και νὰ ἀφιερῶσῃ ὅλο τὸν ἑαυτὸ του και τὰ πλοῦτη του εἰς τὴν βελτίωση τῶν πατριωτῶν του· κάποιιο ὅμως φιλοπάτριδες ἔβαλαν τὰ δυνατὰ τους, και κοντὰ ὅπου αὐτοὶ δὲν ἔδειξαν καμμιά εὐποιία εἰς τὴν πατρίδα τους, τὴν ὑστέρησαν και ἀπ' αὐτὸ τὸ καλὸ, φορτώνοντάς τον, θέλοντα μὴ θέλοντα, εἰς τὰ γηρατεία του μιὰ ἀνεψιά τους 17-18 χρόνων διὰ νὰ βαῖσουν τὰ ἄσπρα του εἰς τὴ φαμίλια τους...» Ὁ Φιλιππίδης δὲν κατακρίνει μόνον τὴν «αἰσχροκέρδεια και μικροπρέπεια τῶν Ζαγοριανῶν», ἀλλὰ κα-

ταλογίζει «ἀμέλεια» και στὸν ἴδιο τὸν Πρίγκο, γιατί ἄφησε τὴν περιουσία του, πού τὴν προώριζε γιὰ τὴν πατρίδα, νὰ γίνῃ παρανάλωμα μιᾶς ἀσυνειδήτης ομάδας Ζαγοριανῶν. Καθὸς θὰ δοῦμε, ὁ Πρίγκος εἶχε βάλει τὶς βάσεις γιὰ ἓνα μεγάλο ἐκπαιδευτήριον, πού θὰ εἶχε πανθεσσαλική, ἴσως και πανελληνία ἀκτινοβολία, και θάφτανε σὲ φήμη και φωτοδοσία τὴν Ἀκαδημία Κυδωνιῶν. Τὸ ἔργο ὅμως αὐτὸ καταδικάστηκε σὲ τοπικὴ ἀφάνεια, γιατί παρουσιάστηκε σὲ ἐποχὴ πού ὁ πατριωτισμὸς τῶν ξενιτεμένων Ἑλλήνων δὲν εἶχε ριζώσει στὰ καθυστερημένα χωριά τους και ἡ ἀγάπη τῆς παιδείας και τοῦ φωτισμοῦ δὲν εἶχε ἀκόμα κινήσει τοὺς ραγιαδες σὲ ἔργα κοινωφελῆ.

Μὲ τὴν ὅλη δράση του ὁ Πρίγκος ἐκφράζει τὸ δυναμικὸ ἀστικό, πατριωτικὸ πνεῦμα τοῦ θεσσαλικοῦ διαφωτισμοῦ στὴν μεταβατικὴ αὐτὴ περίοδο. Εἶναι χαρακτηριστικὸ, ὅτι ὁ Πρίγκος γύρισε, ὅπως ὁ Κωνσταντᾶς και ἄλλοι Θεσσαλοὶ στὴν πατρίδα του, τὴ Ζαγορά, και ἐκεῖ πέθανε.

Στὸ ἱστορικὸ αὐτὸ διάγραμμα δὲν μοῦ ἐπιτρέπει ὁ χῶρος ν' ἀπαριθμῶ ὅλους τοὺς Θεσσαλοὺς Μαικῆνες, πού ἡ πινακοθήκη τους εἶναι ἀτελείωτη και γεμάτη ἀπὸ μορφές ὑπέροχες δωρητῶν, πού δὲν ἀποβλέπουν στὴν ὑστεροφημία, ἀλλὰ ἐξυπηρετοῦν βαθύτερα ἰδανικὰ γιὰ τὴν πνευματικὴ ἀνάπτυξη τοῦ Γένους, δνεῖρα και πόθους ὀλοτελα δικούς τους, δημιουργήματα φιλοπατρίας και γνήσιας φιλομουσίας. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Πρίγκου κιόλας διαμορφώνεται ὁ καθαρῶτα θεσσαλικὸς τύπος τοῦ ἐμποροῦ και λογίου, ὁ λάτρης τοῦ κερδῶου και λογίου Ἑρμοῦ, ὅπως π.χ. εἶναι ὁ ὑπέροχος Τυρναβίτης ἔμπορος και ποιητῆς Ζήσης Δαούτης, πού μὲ τὴ συνεργασία τοῦ συμπατριῶτη του φιλόμουσου ἐμποροῦ Παρίση Δ. Παμφύλου, ἔβγαλε στὰ 1818, στὴ Βιέννη, τὴ συλλογὴ «Διάφορα ἠθικὰ και ἀστεῖα στιχοιργήματα» και στὰ 1819 τὴ μετάφραση τοῦ ἱστορικοῦ ἔργου τοῦ Ρίχερ «Μεγάλα συμβεβηκότα ἐκ μικρῶν αἰτιῶν προξενηθέντα». Τί νὰ πῆ ὅμως κανεὶς γιὰ τὸν ὑπέροχο Ἀμπελακιώτη Ἴβο Δροσινὸ Χ' Ἴβο, πού σήκωσε ὄλο τὸ ὑπέρογκο βάρος τῆς δαπάνης γιὰ τὴν ἔκδοση τῆς «Νεωτερικῆς Γεωγραφίας» τοῦ Φιλιππίδη και Κωνσταντᾶ; Ὁση ἀξία γιὰ τὴ φιλολογία μας ἔχει αὐτὸ τὸ ἔργο τῶν Μηλιωτῶν διαφωτιστῶν, ἄλλη τόση και μεγαλειότερη εἶναι ἡ ἀξία τῆς γενναϊόδωρης φιλομουσίας τοῦ Δροσिनῶ. Γενάρχη, θὰ λέγαμε, ὅλων αὐτῶν τῶν μεγάλων τῆς Θεσσαλίας εὐεργετῶν, εἶναι ὁ Ζαγοριανὸς Κωνσταντῖνος Μαυρίκιος, πού πῆρε μεγάλα ἀξιώματα στὶς Ἱγεμονίες στὴν αὐλὴ τοῦ Νικολάου και Κωνσταντῖνου Μαυροκορδάτου και καθὼς μαρτυρεῖ ὁ Δανιὴλ Φιλιππίδης «ᾠφέλησε τὴν πατρίδα του πολλὰ» και ἔγινε πρόδρομος τοῦ Πρίγκου.

Ἄν ρίξουμε μιὰ ματιὰ στὴν ἱστορία τῶν σχολειῶν τῆς Θεσσαλίας, πρὶν ἀκόμα ὁ πληθυσμὸς τῆς δημιουργήσῃ τὴν ἐλεύθερη περιοχὴ τοῦ Πηλίου, θὰ διαπιστώσουμε ὅτι σ' ὅλη τὴν περιοχὴ τοῦ θεσσαλικοῦ κάμπου βασιλεύει ἓνα ζοφερὸ σκοτάδι ἀμάθειας, πού ἔκανε ὥστε οἱ μορφωμένοι νὰ λείπουν ὀλοτελα, οἱ δάσκαλοι νὰ εἶναι ἀνύπαρχοι και ἐκεῖνοι πού γνώριζαν ὀλίγα κολυβογράμματα νὰ μετριοῦνται στὰ δάχτυλα. Ὁ Κούμας μελετώντας τὸν κώδικα τῆς Μητρόπολης στὴ Λάρισα, διαπίστωσε μιὰ κατάσταση ἀπαιδευσίας και ἀγραμματωσύνης, πού ξαπλωνόταν και στὶς ὑπογραφές ἀκόμα τῶν δεσποτᾶδων: «γράμματα, γράφει, μὲ βαρβαρικὴν σύνταξιν, μὲ ἀνορθογραφίαν ἀπίθανον και εἰς αὐτὰς τῶν μητροπολιτῶν τὰς ὑπογραφάς. Ἄν, συνεχίζει, οἱ προκριώτεροι τῆς ἐπαρχίας ἦσαν ἀγράμματοι, πού εὐρίσκετο τότε ἡ παιδεία τοῦ Γένους; »

Ὁ σκοταδισμὸς αὐτὸς ἦταν γέννημα τῶν ἀφόρητων συνθηκῶν δουλείας σ' ὅλη τὴν πεδινὴ Θεσσαλία. Καμμιά περιοχὴ τῆς τουρκοκρατουμένης Ἑλλάδας δὲν γνώρισε τόσο βαρύτερες συνθήκες καταδυνάστευσης. Ἀκόμα και τὰ προνόμια τῆς ἐκκλησίας, πού ἴσχυσαν σ' ὅλες τὶς περιοχὲς τῆς ὑπόλοιπης Ἀνατολῆς, ἔμειναν ἀργά. Στὴ Λάρισα

σα δὲν ἔμεινε οὔτε μιὰ ἐκκλησιά ὄρθια καὶ οἱ κατὰ καιροὺς μητροπολίτες ἀπὸ τὸ φόβο τῶν κυριάρχων μεταφέρων τὴν ἔδρα τους στὸν Τύρναβο. Οἱ Χριστιανοὶ ἀναγκάζονταν νὰ ἐκκλησιάζονται στὰ περίχωρα, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Φιλιππίδης στὴ Νεωτερικὴ Γεωγραφία (σελ. 208), προσθέτοντας, ὅτι «οἱ Λαρισσαῖοι Τοῦρκοι εἶναι μισοχριστοεῖς ἄκρο καὶ θηριώδεις· δὲν ὑποφέρουν νὰ ἴδουν ἄλλη θρησκεία καὶ μάλιστα τὴ δική μας· ἀνυπόφορο τοὺς εἶναι νὰ ἴδουν μπροστά τους ἱερέα ἢ καλόγηρο μὲ τὸ σχῆμα τοῦ ἐπαγγέλματός του· ὁ ἴδιος ὁ μητροπολίτης, ὁ ὁποῖος μετὰ τὸν ὑστερινὸ πόλεμο κάθεται ὄλο εἰς τὸν Τύρναβο, μὲ ὅλα του τὰ φερμάνια (προνόμια) μὲ συστολὴ καὶ ἀγνώριστος ἐμβαίνει». Στὴ Λάρισα εἶχε δημιουργηθῆ μιὰ τοπαρχία ἀγάδικη γενιτσαρική, ποὺ δὲν πειθαρχοῦσε στὸ σουλτάνο καὶ σήκωνε κάθε τόσο κεφάλι.

Οἱ ἀφόρητες συνθήκες δουλείας δημιούργησαν στὰ 1601 τὴν ἀγροτικὴ ἀνταρσία τοῦ Σκυλοσόφου. Ὁ Σκυλόσοφος εἶναι ἡ πιὸ ἀδικημένη μορφή τῆς νεοελληνικῆς ἱστορίας. Στέκεται στὸ κατώφλι τοῦ θεσσαλικοῦ διαφωτισμοῦ. Ἡ ἀνταρσία του ἀφυπνίζει τὸ ἑλληνικὸ πνεῦμα, ἀνοίγει τοὺς δρόμους τοῦ κλεφταρματολισμοῦ. Ὁ ἐμπνευσμένος αὐτὸς ἱεράρχης, σὰν μητροπολίτης Τρίκκης (Τρικάλων), ξεκινᾷ ἀπ' τὸν ἐθνοφωτιστικὸ κύκλο, ποὺ δημιούργησαν μέσα στὶς τρεῖς δεκαετίες τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνα (1570-1600) δύο μεγάλοι φωστῆρες τῆς ὀρθόδοξης ἑλληνοχριστιανικῆς ἀντίστασης, ἀπ' τοὺς ὁποῖους ὁ πρῶτος στενὰ συνδέεται μὲ τὴ Θεσσαλία, σὰν μητροπολίτης τῆς Λάρισας: ὁ Ἱερεμίας Β' ὁ Τρανὸς καὶ ὁ Μελέτιος Πηγᾶς. Ἡ μορφή καὶ ἡ δράση τοῦ Σκυλόσοφου ἐξαντλεῖ ὅλη τὴν κλίμακα ἐπενέργειας τοῦ θεσσαλικοῦ διαφωτισμοῦ, στέκεται σὰν ἓνα περιληπτικό, μακρυνὸ τοῦ κεφάλαιο, ποὺ ἀναπτύχθηκε στὶς ὑπέρολαμπρες σελίδες, ποὺ ἔγραψαν στὰ κατοπινα χρόνια οἱ Θεσσαλοὶ ἔθνεγέρτες καὶ διαφωτιστές. Ὁ Σκυλόσοφος εἶναι ὁ φωτεινὸς πρόδρομος τοῦ Ρήγα, ποὺ ἔδωσε νέα φτερά, νέους προσανατολισμοὺς στὴν ἐπαναστατικὴ παράδοση τῆς Θεσσαλίας, τὴν ποτισμένη μὲ τὸ αἷμα τοῦ μεγάλου ἱεράρχη τῆς Τρίκκης, ποὺ ἡ μορφή του κυμαίνεται ἀνάμεσα στὸ θρύλο καὶ στὴν ἱστορία.

Ἵστερα ἀπὸ τὸ Σκυλόσοφο θὰ μπορούσαμε νὰ ἀναφέρουμε τὸ Λαρισινὸ λόγιο Ἀλέξανδρο Ἑλλάδιο. Θαμπή, ἀξεκαθάριστη κυμαίνεται ἡ μορφή του μέσα στὴν ἱστορία τῶν νεοελληνικῶν γραμμάτων. Πῆρε στάση ἀντιμεταφραστική, καταπολέμησε τὴ δημοτικὴ γλῶσσα, ἔγινε εἰσηγητῆς τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος καὶ πρόδρομος τοῦ Εὐγένιου Βούλγαρη στὸν ἀρχαϊσμό. Καταπολέμησε ἄγρια τὴν προσπάθεια συγχρόνων λογίων του, τοῦ Σεραφεῖμ Μυτιληναίου, τοῦ Λιβέριου Κολέτη, τοῦ Μιχαῖλ Ἀναστασίου γιὰ τὴ μετάφραση τῶν Γραφῶν στὴ δημοτικὴ γλῶσσα, ὑποστηρίζοντας ὅτι ἡ γλῶσσα αὐτὴ εἶναι σκοπισμένη σὲ παρεφθαρμένα καὶ ἀκατανόητα ἀπ' τὴν ὀλότητα τοῦ ἔθνους ἰδιώματα, γεμάτη ἀπὸ ἰταλικὲς λέξεις. Ὁ Ἑλλάδιος προσπάθησε νὰ δικαιολογήσει τὸ Πατριαρχεῖο γιὰ τὴν ἀπόρριψη τῆς μετάφρασης τῶν Γραφῶν καὶ ν' ἀποδείξει ὅτι τὸ Εὐαγγέλιο καὶ τὰ Ἱερά Κείμενα τὰ διαβάζουν καὶ τὰ κατανοοῦν ὅλοι οἱ Ἕλληνες. Ἐπειδὴ δὲ οἱ φωτισμένοι Ἕλληνες τοῦ ἐξωτερικοῦ, ἐπηρεασμένοι ἀπ' τὸν προτεσταντισμὸ, παρουσίαζαν μὲ μελανὰ χρώματα τὴν πνευματικὴ καθυστέρηση τῆς Ἑλλάδας, ἐπιδιώκοντας τὴν ἐξοδὸ τῆς ἀπ' τὸ σκοτάδι μὲ τὴν ἐκλαϊκευτικὴ κατήχηση, τὰ ἀπλὰ κείμενα καὶ τὰ λαϊκὰ σκολεῖα, ὁ Ἑλλάδιος τοὺς ἀντιμετώπισε σὰν συκοφάντες τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ ζήτησε μὲ τὸ ἔργο του «Status praesens ecclesiae Graecae» κλπ. γραμμένο λατινικὰ καὶ τυπωμένο στὰ 1714, ν' ἀποδείξει ὅτι ἡ σκλαβωμένη Ἑλλάδα ἔχει καὶ δασκάλους καὶ βιβλία καὶ σχολεῖα καὶ τυπογραφεῖα καὶ ποιητὲς καὶ ποιήματα καὶ πνευματικὴ ἀνάπτυξη, καὶ δὲν εἶναι βυθισμένη στὸ σκοτάδι, καὶ γι' αὐτὸ τὸ λόγο οἱ σημερινοὶ Ἕλληνες μὲ τὴ μόρφωσή τους καταλαβαίνουν τὴ γλῶσσα τῶν Γρα-

φῶν καὶ ἀποδοκιμάζουν καὶ ἀποποιοῦνται τὶς Γραικοβαρβαρικὲς μεταφράσεις τῶν διαμαρτυρομένων. Παρ' ὅλη τὴν ἀρχαϊστικὴ τάση του ὁ Ἑλλάδιος καὶ τὴν δουλικὴ προσκόλλησή του στὶς μεσαιωνικὲς ἰδέες τοῦ πατριαρχεῖου, πρόσφερε μιὰ μεγάλη ὑπηρεσία στὸν σύγχρονό του ἑλληνισμό, γιατί α) μὲ τὸ βιβλίον του ἔδωσε μιὰν εἰκόνα τῆς συγκαιρινῆς του Ἑλλάδας καὶ ἔστρεψε τὸ ἐνδιαφέρον τῆς Εὐρώπης πρὸς τὴν ὑποδουλωμένη πατρίδα του, δημιουργώντας ἔτσι τὰ πρῶτα φύτρα τοῦ φιλελληνισμοῦ καὶ β) ἀφιέρωσε τὸ βιβλίον του στὸ Μεγάλο Πέτρο τῆς Ρωσσίας, ποὺ τὸν ἀποκαλεῖ «τῆς Ἀνατολικῆς Ὀρθοδόξου ἐκκλησίας καὶ τῶν Ἑλλήνων προστάτην καὶ ὑπερασπιστήν», ἀνοίγοντας ἔτσι μιὰ νέα περίοδο στὶς σχέσεις τῶν ραγιάδων μὲ τοὺς Ρώσους, ποὺ ὀδηγήσανε στὴν ἐθνοσωτήρια συνθήκη τοῦ Κιουτσιούκ Καϊναρτζή, γιὰ τ' ἀποτελέσματα τῆς ὁποίας μιλήσαμε παραπάνω. Μ' ἄλλα λόγια ὁ Ἑλλάδιος στάθηκε ἓνας ἀπολογητῆς τοῦ ἑλληνισμοῦ, παρουσιάζοντας τὴν πατρίδα του συγκροτημένη πνευματικὰ καὶ ἄξια νὰ βγῆ ἀπ' τὸ σκοτάδι τῆς ἀμάθειας καὶ τῆς σκλα-

ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΙΩΑΝΝΟΥ

βίᾳ μὲ τὴ βοήθεια τῆς ὀρθόδοξης Ρωσσίας. Εἶναι τὰ χρόνια ποὺ ὁ Μεγάλος Πέτρος ἔβγαλε τὴν περίφημη προκήρυξη του πρὸς τοὺς Κλεφταρματολοὺς, καλώντας τους σὲ σύμπραξη ἐναντία στοὺς Τοῦρκους. Ὅπως κι ἂν εἶναι, ὁ Λαρισινὸς αὐτὸς λόγιος ποὺ πῆρε μεγάλη φήμη σ' ὅλη τὴν Εὐρώπη, εἶναι ἀπ' τοὺς πρῶτους ποὺ γνώρισε τὴν Ἑλλάδα στὴ φωτισμένη Εὐρώπη καὶ ἀναδείχθηκε ἓνας ὑποκινητῆς καὶ προπαγανδιστῆς τοῦ φιλελληνισμοῦ, προβάλλοντας τὰ δίκαια τῆς ἐθνότητος καὶ διεκτραγωδώντας τὰ παθήματά της κάτω ἀπὸ τὸν ἐπάρατο τουρκικὸ ζυγὸ — ἴσως μάλιστα γιὰ νὰ ἐξυπηρετήσῃ καλλίτερα τὸ σκοπὸ του πῆρε τὴν ἀρχαϊστικὴ στάση στὸ ἐξωτερικὸ, θέλοντας σὲ μιὰ περίοδο οὐμανισμοῦ νὰ δείξει τοὺς ὑπόδουλους Ἕλληνες γνήσιους ἀπόγονους καὶ ὁμόγλωσσους τῶν ἀρχαίων.

Ξαναγυρίζοντας στὸ Σκυλόσοφο, διαπιστώνουμε ὅτι ὁ ἔθνεγέρτης αὐτὸς ἐγκαινιάζει, ὅσο κι ἂν φαίνεται ἀπομακρυσμένος χρονολογικά, τὴν πρώτη περίοδο τοῦ θεσσαλικοῦ διαφωτισμοῦ. Τὴν περίοδο αὐτὴ τὴ χαρακτηρίσαμε ἥρωικὴ, γιατί ἀντιμετωπίζοντας τὶς πιὸ ἀφόρητες καὶ ἐθνοφθόρες συνθήκες δουλείας, κράτησε μέσα στὴν πιὸ σκοτεινὴν περίοδο τῆς θεσσαλικῆς ἱστορίας, ὅπως εἶναι ἡ προπληρορεϊτικὴ περίοδο (1600-1750 περίπου), δηλαδή ἡ περίοδο ἐκείνη κατὰ τὴν ὁποία τὸ ἀδούλωτο ἀνστασιακὸ θεσσαλικὸ πνεῦμα δὲν εἶχε ἀκόμα δημιουργήσει τὴν ἐλεύθερη περιοχὴ τῶν οἰκισμῶν τοῦ Πηλίου, περιοχὴ ποὺ ὁ χαρακτήρας της εἶναι πανθεσσαλικός, γιατί ἀνα-

πτύχθηκε με τη συρροή των πιο ανυπότακτων και πατριωτικών στοιχείων του Θεσσαλικού χώρου, κράτησε λοιπόν στη ζοφερή αυτή προπληροετική περίοδο το ζήτημα της παιδείας άσβηστο.

Κάτω από την επαναστατική παράδοση του μεγάλου δραματιστή της εθνεγερσίας, άρχισαν τις φιλελεύθερες στιχομυθίες τους τα Θεσσαλικά βουνά και έγιναν κρησφύγετα της επαναστατικής ιδέας. Η ανάπτυξη της κλεφτουριάς και του κλέφτικου τραγουδιού συμβαδίζει με την άνοδο του νεοελληνικού διαφωτισμού. Η δημοτική Μούσα αντικαθιστά τώρα στα βουνά την κυνηγημένη ελληνική παιδεία.

Τά σκολειά σ' αυτή την περίοδο, αντιμετώπιζοντας την έλλειψη δασκάλων, που δεν μπορούσαν να σταθούν κάτω από τις άφορητες συνθήκες δουλείας, τα βλέπουμε να παλεύουν με αδιάκοπα ανοιγοκλεισίματα, να στέλνουν σ' όλη την Ανατολή δασκάλους, που πήραν τα πρώτα στοιχεία απ' τα σπλάχνα τους, κι αυτά τα ίδια να μένουν μικρά, χωρίς δασκάλους, χωρίς συνεχή ζωή, χωρίς πλατύτερη έπιρροή.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΟΥΜΑΣ

Τά σκολειά της Θεσσαλίας κατά την περίοδο αυτή θα μπορούσαμε να τα πούμε φυτώρια του νεοελληνικού διαφωτισμού, που έστειλαν τα άσχημάτιστα βλαστάρια τους στη ξενιτειά με τη δίψα της παιδείας και τον έρωτα της γνώσης, για να πάρουν σε ξένες Σχολές ανώτερη μόρφωση και να γίνουν περίφημοι δάσκαλοι σε ξένη γή, περίφημοι λόγιοι και γραμματικοί, εμπνευσμένοι φορείς της έλληνομάθειας και της έλληνολατρίας. Ανάμεσα τους ή παράδοση καταλέγει και τον εθνεγέρτη Ρήγα.

Η ιστορία της παιδείας στέκεται με ξεχωριστή εκτίμηση μπροστά στις φάλαγγες των Θεσσαλών παιδευτών και καλαμαράδων, ιδίως των Ζαγοριανών, που «έφημιζοντο ως λόγιοι και τα μέγιστα ώφέλησαν την άλλην Ελλάδα. Προσελαμβάνοντο δε εις την ύπηρεσίαν των τε ήγεμόνων των παριστρίων ήγεμονιών και των μεγάλων Διερμηνέων, και των Διερμηνέων του Στόλου της Όθωμανικής αυτοκρατορίας και πολλαχού έχρησιμοποιήθησαν ευδοκίμως ως καθηγηται και διδάσκαλοι του Γένους του δουλεύοντος τοις Τούρκοις» (Τρ. Ευαγγελίδης, δ.π. σελ. 200).

Όλοι αυτοί οι λόγιοι και δάσκαλοι και κληρικοί Θεσσαλοί, ξεκινημένοι και οιστρηλατημένοι απ' τα μικρά Θεσσαλικά σκολειά, ιδίως της Ζαγοράς, και του Τυρνάβου, δεν έχουν ακόμα περάσει στην ιστορία, γιατί τα όνόματά τους είναι σκορπισμένα, παρά ταύτα όμως είναι οι πρόδρομοι των μεγάλων διαφωτιστών, οι άκαταγώνιστοι σκαπα-

νείς του νεοελληνικού διαφωτισμού στην πανελλήνια εξακτίνωσή του.

Τά όνόματά τους γεμίζουν την προδρομική αυτή περίοδο της Θεσσαλικής παιδείας. Μερικά αναφέρει ο σύγχρονός τους Ζαγοριανός πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Καλλίνικος Γ', όπως ο Κωνσταντίνος Ζαγοραΐος (διδάσκαλος εις Πόλιν), Κωνσταντίνος, άλλος Ζαγοραΐος (διδάσκαλος Σκαρλάτου Στρούζα και διδάσκαλος της εις Ζαγοράν σχολής επισήμων), Αποστόλης από Σωτήρα (διδάσκαλος άρχοντικός), Κωνσταντίνος Ξυπόλητος, από Σωτήρα Ζαγοράς, μέγας γραμματικός και αγαπητός του Νικολάου Βόδα ξεχωριστός και γ' λογοθέτης και μέγας κόμισος και άγας του υιού του Κωνσταντίνου και καμινάρης τέλος επίσημος και αυτός. Δανιήλ από Μηλέας Ζαγοραΐος, διδάσκαλος εις Γιάσι, και Ανθιμος, Θεόδωρος ιερέυς, διδάσκαλος νεωτεριστής, διδάσκαλος εις Μακρηνίτζαν, διωχθείς υπό Καλλινίκου πατριάρχου». Πολλά όνόματα των προδρόμων αυτών του φωτισμού παραμένουν άγνωστα, ή αναφερόμενα χωρίς τα έπωνυμά τους συγγένονται με άλλα.

Συνεχίζοντας την επισκόπησή μας θα σταθούμε σε μερικές πρωτεύουσες μορφές λογίων και δασκάλων, που βοήθησαν με το έργο τους τη Θεσσαλική παιδεία στην κρίσιμη και μεταβατική αυτή περίοδο. Αυτών το έργο είναι πραγματικά έθνοφωτιστικό, γιατί είναι το κεφαλάρι, ή γενετική πηγή του Θεσσαλικού διαφωτισμού, που πότισε με τα πρώτα του δυναμογόνα νάματα όλους τους μεγάλους Θεσσαλούς διαφωτιστές.

Απ' αυτούς τους δασκάλους δόθηκαν τα πρώτα ζώπυρα παιδείας, το προζύμι του φωτισμού, που τά αναπτύξανε ύστερα στο έξωτερικό οι Θεσσαλοί νέοι πάνω στις βάσεις και τις κατευθύνσεις, που πήραν μαζί τους, φεύγοντας απ' την πατρίδα τους. Στη σειρά αυτοί, προδρομική θέση κατέχουν οι Άγραφιώτες λόγιοι και δάσκαλοι.

Ο Ευγένιος Γιαννούλης ο Αιτωλός, ο Αναστάσιος Γόρδιος. Καθιδρυτής της Ιστορικής Σχολής του Τυρνάβου ήταν ο μαθητής του πρώτου Αναστάσιος Παντοδύναμος, που ήταν σπουδαίος λόγιος, που ή φήμη και ή άξια του τον έφερε στις καθεδρικές Σχολές της Πόλης και της Αλεξανδρούπολης, και ύστερα τον ανέβασε στο μητροπολιτικό θρόνο της Θεσσαλονίκης.

Ο δεύτερος, ο Αναστάσιος Γόρδιος έβαλε επί τέσσερα χρόνια τις βάσεις της Σχολής Τρικκάλων (1681-1683) και ύστερα τραβήχτηκε στα Βραγγιανά των Άγράφων, όπου συνέχισε το έργο του μεγάλου δασκάλου του Γιαννούλη. Έβγαλε πολλούς μαθητές, που έδρασαν και στη Θεσσαλία σά δάσκαλοι και κληρικοί.

Μεγάλο είναι το εκπαιδευτικό έργο του Βολιώτη δασκάλου Ζαχαρία Παπαστέλιου, που απ' τα 1742 εργάστηκε αδιάκοπα στα σκολειά Μακρυνίτσας (1742-1751) και Μηλιών. Επίσης ο Ανθιμος κράτησε χρόνια τη Σχολή των Μηλιών και την παρέδωσε στο συνεχιστή μαθητή του Γρηγόριο Κωνσταντά. Ανάμεσα στους μαθητές του καταλέγεται και ο Γρηγόριος Κωνσταντάς, καθώς και ο Επifάνιος Δημητριάδης από τη Σκιάθο.

Μεγάλη παράδοση άφησε με τη διδασκαλία του στο Πήλιο ο δάσκαλος Νικόλαος Ιωάννου Κασαβέτης (1777 και πέρα). Μαθητές του, ανάμεσα στους άλλους χρηματίσανε ο Γρηγόριος Κωνσταντάς και ο Ρήγας Βελεστινλής, για τον όποιο ή παράδοση αναφέρει ότι έκανε δάσκαλος για ένα διάστημα στον Κισσό.

Επίσης πρέπει να μνημονευθή ο Τρικαλινός Γεώργιος Τριανταφύλλου (1777-1807), που δίδαξε τριάντα και πάνω χρόνια στ' Αμπελάκια κι άναδείξε λαμπρούς και πολλούς μαθητές, που ανάμεσα τους αναφέρεται κι ο Κωνσταντίνος Οικονόμου ο έξ Οικονόμων.

Όλους όμως αυτούς τους άφανεις διαδόχους της παιδείας επισκιάζει ο Ιωάννης Πέζαρος, που μιαν άδρή σκι-

αγραφία της ζωής και του έργου του μās άφησε ο μαθητής του Κ. Κούμας. Ύστερα από ευδόκιμη διδασκαλία στά σχολεία Τσαρισάνης (1770-1775) και Βλαχολιβαδίου (Λειβαδίων) έγκραταστάθηκε όριστικά στην πατρίδα του Τύρναβο (1782 και πέρα), όπου δίδαξε ως στο θάνατό του. Άνάμεσα στους πολλούς και λαμπρούς μαθητές του καταλέγονται οί Κ. Κούμας και Στέφανος Δούγκας. Ό Τυρναβίτης αυτός λόγιος άφησε μεγάλη παράδοση. Ήταν πνεύμα ζωντανό, φιλοσοφικό, εύρυμαθέστατο. Δίδασκε φιλογικά και φιλοσοφικά μαθήματα και σ' όλα διέπρεπε. Για τους ξένους και φτωχούς μαθητές διατηρούσε κοινόβιο. «Πολλοί πεπαιδευμένοι διαβαίνοντες από τον Τύρναβον, πολλοί Εύρωπαιοί ιατροί, μαθόντες την γλώσσαν μας, ήκουσαν και εθαύμασαν την σειράν των λόγων του Πεζάρου... Συνήραζε τους άκροατάς του εις θάμβος, μάλιστα επειδή καθώς έπαρτήρει, ότι οί λόγοι του δεν ήσαν παλαιοί, αλλά πρόσφατοι και τώρα γεννώμενοι από τον μέγαν νούν του, αναλόγως με τάς περιστάσεις» (Κούμας). Ή φήμη του ξεπέρασε τά τοπικά όρια και έγινε περιζήτητος σά δάσκαλος με άδρες ύποσχέσεις από μεγάλες σχολές, πού θα του εξασφάλιζαν φήμη και πόρους. Όμως ο πατριωτισμός του τον κράτησε δεμένο για όλη την ζωή του με την γενετείρά του, όπου άφησε μεγάλη παράδοση. Είχε δεινότητα και στο γράψιμο. Οί επιστολές του ήταν θαυμάσιες. «Άν έσυνάζοντο και έτυπώνοντο, γράφει ο Κούμας, ήθελε τάς αναγινώσκει καθείς ως άριστουργήματα». Ό Πέζαρος είχε έγκολληθή τó πνεύμα του διαφωτισμού. Άκολουθούσε τον Ευγένιο Βούλγαρη και τó Νικηφόρο Θεοτόκη. Στέκεται σ' ένα μεταβατικό στάδιο, ανάμεσα στα παλιό και νέο σύστημα, στίς καθιερωμένες και νεόφερτες άρχές και μεθόδους διδασκαλίας και σκέψης. Όταν άκουσε ότι ο Σέργιος Μακραίος ανάίρεσε τó σύστημα του Κοπερνίκου είπε με γέλια «ώ ! ά κ ό μ η ε ι μ ε θ α ν ή π ι ο ι κ α ι ψ ο φ ο δ ε ε ι ς !». Ό μεγάλος αυτός λόγος του Πέζαρου άποτελεί τó προανάκρουσμα του νεοελλαδικού διαφωτισμού, στην κρίσιμη καμπή, πού έσβηναν τά μεσαιωνικά σκοτάδια στον έλληνικό όρίζοντα.

Με την Θεσσαλική παράδοση άμεσα είναι συνδεδεμένος και ο λόγιος Ζαγοριανός πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Καλλινίκος ο Γ' (1713-1790). Ύστερα από πολλούς άγώνες, περιπέτειες και διωγμούς, τραβήχτηκε στην πατρίδα του άπ' τά 1762, όπου, συντελώντας με την παρουσία του στην πνευματική της ανάπτυξη, πέθανε υπέργηρος. Ό Καλλίνικος άφησε πολλά ανέκδοτα έργα (ποιητικά, ιστορικά, εκκλησιαστικά, δογματικά). Ό κατάλογός τους πιάνει πολλά κατεβατά στην άναγραφή του Κ. Δουβουνιώτη (Ίερός Σύνδεσμος 1915, και σε ξεχωριστό βιβλίο). Τη βιβλιοθήκη και τά χειρόγραφα του άφιέρωσε ο έμπνευσμένος Ζαγοριανός πατριάρχης στη βιβλιοθήκη της Ζαγοράς. Άν ρίζωμε μιά ματιά στον κατάλογο των έργων του Καλλινίκου θα διαπιστώσουμε, ότι πολλά άπ' αυτά έχουν λογοτεχνικό ενδιαφέρον και πρέπει να διαβαστούν, να ξεχωριστούν και να άξιοποιηθούν γραμματολογικά. Ό Καλλίνικος είναι μαζί με τον Καισάριο Δαπόντε, τον Κασσαβέτη, τον Ζαχαρία Παπαστέλλιο και τον Σκιαθίτη Ήπιφάνιο Δημητριάδη οί κυριώτεροι αντιπρόσωποι της λογοτεχνικής Θεσσαλικής Σχολής. Άπ' την παράδοσή τους βγαίνει σάν ποιητής και θουριογράφος ο Ρήγας. Ό Καλλίνικος έγραψε τó χρονικό των διωγμών και περιπετειών του σε έμμετρο λόγο σε μιά άπλοκαθαρεύουσα της εποχής του με πολλά δημοτικά στοιχεία (άρ. 94, 104, και 117 κώδικος της Βιβλιοθήκης Ζαγοράς). Ήπισης σε έμμετρο λόγο έγραψε διάφορα σατιρικά κατά των διωκτών του, του πατριάρχη Κυρίλλου Ε' και των φανατικών και φαύλων όπαδών του, υπερχάτων του άναβαπτισμού των αίρετικών. Ήπισης ο Καλλίνικος ένδιαφέρθηκε για την πνευματική και εκκλησιαστική ιστορία και άφησε καταλόγους λογίων, πατριαρχών, χρονικά, πε-

ριγραφή διαφόρων μερών της Ελλάδας και της Δημητριάδος και της Ζαγοράς (έπίσης σε άλλο χειρόγραφο: Ίστορία Δημητριάδος και Ζαγοράς) κλπ. Άπ' αυτή την πλευρά, όπως και ο Καισάριος Δαπόντες, μπορεί να θεωρηθή ένας πρόδρομος των νεοελληνικών σπουδών. Ξεχωριστό όμως ενδιαφέρον, άσχετα με την γλώσσα τους, πρέπει να έχουν, καθώς συνάγουμε άπ' τους τίτλους τους, τά λογοτεχνικά του έργα. Και πρώτα-πρώτα ή συμπλήρωση και διασκευή της Βοσπορομαχίας του Μομάρς. Ήπειτα διάφοροι διάλογοι: Διάλεξις άνδρογύνου, Διάλεξις σοφού και ιδιώτου, Διάλογος κατ' έρωταπόκρισιν πλατάνου τινός, διήγησις των όσων ήκουσε και άκούει παρά των έκείσε καθεζομένων γερόντων και άλλων, Μονωδία προς διδάσκαλον Κριτίαν, Δωρόθεον και άλλους, Διήγησις όράματός τινος ή μύθος νυκτερινοχειμερινός, Περί νεωτερισμών και συστήματος τούτων, Κωμωδία κατ' Αύξεντιανών, Σπλαγχνοσπαράκτης, Μυσελέγκτης, Όνειρος ή άλήθεια. Ό πολυγραφώτατος αυτός πατριάρχης χρειάζεται μελέτη και άποκατάσταση.

Ο ΤΡΙΚΚΗΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ

Μεγάλη και σημαντική πρέπει να θεωρηθή ή συμβολή του Χιώτη πατριάρχη Λάρισης Διονυσίου Καλλιάρχη στην ανάπτυξη της Θεσσαλικής παιδείας. Ό φωτισμένος αυτός ιεράρχης δημιούργησε με τó σύντομο έπρασμά του (1793-1804) άπ' την μητρόπολη της Λάρισας εποχή. Ή άνίδρυση της εκκλησίας του άγίου Άχιλλείου στάθηκε μιά νίκη του έλληνισμού ένάντια στην τούρκικη τρομοκρατία. Ό Καλλιάρχης βοήθησε πολύ τά γράμματα, σύστησε σχολεία, έφερε δασκάλους, προώθησε την εκπαιδευτική ζωή της Θεσσαλίας. Ό Κωνσταντίνος Οίκονόμος ώνόμασε τó Διονύσιο Καλλιάρχη «φιλογενέστατον της παιδείας προστάτην, διότι συνήργησεν εις σχολείων στερέωσιν και διδασκάλων υπεράσπισιν και μαθητών διατροφήν και έμψύχων». Ό Καλλιάρχης ήταν νεωτεριστής, συντάχθηκε με τίς δυνάμεις του διαφωτισμού, αγκάλιασε και υπόθαλψε τó προοδευτικό πνεύμα των Θεσσαλών, έσπασε τον όπισθοδρομικό κλοιό των προεστών (βλ. γι' αυτόν περισσότερο του Κ. Άμάντου: Τά γράμματα εις την Χίον, Άθ. 1946, σελ. 203-204). Άκόμα κι ο Μιχ. Περδικάρης ύμνει τον Καλλιάρχη και τον άποκαλεί «φωτεινό φωστήρα, πού άστράπτει» (Ερμής 1817, σελ. 439). Μ' όλες αυτές τίς υπερθαύμαστες προσπάθειες κατάφερε να βγή ή Θεσσαλία άπ' τó σκοτάδι της άμάθειας, να έγκολληθή την εκπαιδευτική αναγέννηση. Ύστερα άπ' τόν κατακλυσμό πού έφεραν στη Θεσσαλική περιοχή τά Όρλωφικά, κυριάρχησε τó πνεύμα του ανακαινισμού και

ή ανάπτυξη της παιδείας σημείωσε μίαν άλματώδη πρόοδο, περιορισμένη πάντα στα τοπικά σύνορα και στο στοιχειώδη κύκλο.

Τα σκολειά της Θεσσαλίας, που ως τα χρόνια του Ρήγα φυτοζωούσαν, πολλαπλασιάστηκαν και ανακαινίστηκαν. Παντού, τονίζει ο Φιλιππίδης, υπάρχουν σκολειά. Τό πνεύμα ωστόσο του σκοταδισμού, ποτέ δεν έπαυε να αντιδρά στην εκπαιδευτική αναγέννηση της Θεσσαλίας.

“Αν διαβάσει κανείς τα όσα γράφει ο Φιλιππίδης για τους Λαρισσινούς και τους Μηλιώτες, θα διαπιστώσει ότι οί ρίζες της αντίδρασης ήταν βαθειές και προχωρούσαν βαθύτερα μέσα στη διχόνοια και τα ταξικά πάθη, που τάράζαν τη Θεσσαλία, όπως είδαμε παραπάνω. Η καθυστέρηση τόσων χρόνων έπρεπε ν’ αναπληρωθῆ με συντονισμένη ενέργεια, αλλά έλειπε ο ζήλος, το πλατύτερο πνεύμα της φιλογένειας, που μ’ όλες τις θυσίες και τις θαυμαστές χορηγίες των ξενιτεμένων Θεσσαλών, δεν εύρισκε το πρόσφορο έδαφος, για ν’ αξιοποιηθῆ και νά δώσει καρ-

ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ ΠΕΡΡΑΙΒΟΣ

πούς, που θα έκαναν τη Θεσσαλία μεγάλο διαφωτιστικό κέντρο όλης της Ελλάδος.

Το πρώτο έλληνικό παρθεναγωγείο ιδρύθηκε στην Άγυιιά με τη χορηγία των ξενιτεμένων. Τα ίχνη του όμως έσβησαν γρήγορα, γιατί δέσποζε το πνεύμα της άμάθειας, αντίθετα με «τα προνόμια και τα προτερήματα, όπου έχει ο τόπος τους», όπως λέγει ο Φιλιππίδης. Ο σκοταδισμός λοιπόν έπνιξε μίαν άναμορφωτική προσπάθεια τόσης σημασίας.

Κέντρα αξιόλογα σ’ όλη τη διαδρομή της εκπαιδευτικής ιστορίας της Θεσσαλίας στάθηκαν κυρίως ή Ζαγορά, τα Άμπελάκια, ή Τσαριτσάνη, ο Τύρναβος, και τα Τρίκαλα. Αυτά τα σκολειά, αν και δεν μπόρεσαν νά ξελιχθούν σ’ ένα ανώτερο τύπο νεωτεριστικής Σχολής (Άκαδημίας, όπως την έλεγαν τότε), όπως ή Άκαδημία Κυδωνιών, που έγινε ο φάρος όλης της Άνατολής, και το Φιλολογικό Γυμνάσιο της Σμύρνης, που το άναδείξανε σε εύρωπαϊκό Λύκειο δύο μεγάλοι Θεσσαλοί διαφωτιστές, ο Κ. Κούμας και ο Κ. Οικονόμος, ωστόσο κράτησαν άσβηστο το δαυλό της παιδείας και σε ώρισμένες περιόδους της λειτουργίας τους ξάπλωσαν την έπιρροή τους και έξω απ’ τη Θεσσαλία.

Τά μέσα ήταν πολλά, οί προϋποθέσεις εθνοϊκές, αλλά τά άποτελέσματα στάθηκαν φτωχά. Κι αυτά προκαλούν τις βαρειές επικρίσεις του μεγάλου Θεσσαλού διαφωτιστή Δανιήλ Φιλιππίδη.

Μπορούμε ξεχωριστά νά σταθοῦμε στην καχεξία, στην καθυστέρηση, που παρουσιάζουν τά σκολειά της Μακρυνίτσας, κέντρο του κοτζαμπασισμού.

Μπορούμε επίσης νά σημειώσουμε ότι έχτος απ’ τον Κωνσταντά, κανείς άλλος απ’ τους άμέτρητους διαφωτιστές της Θεσσαλίας δεν στάθηκε σά δάσκαλος στην πατρίδα του. Αυτό πρέπει ν’ αποδοθῆ σε δύο λόγους. Στη μεγάλη ζήτηση, που είχαν στα χρόνια εκείνα της γενικής άφύπνισης οί μορφωμένοι δασκάλοι. Άλλά κυρίως στις δύσκολες συνθήκες, που αντιμετώπιζε ή ανάπτυξη της παιδείας στη Θεσσαλία. Η πολυχρόνια εκπαιδευτική καθυστέρηση και ο πνευματικός λήθαργος της άρχουσας φεουδαρχίας έκανε ώστε νά πᾶν χαμένα και τά προνόμια και τά προτερήματα του τόπου και οί δωρεές των ξενιτεμένων.

Σταματοῦμε στις Μηλιές. «Οί Μηλιές, μᾶς πληροφορεῖ ο Φιλιππίδης, μόλις είναι 30 χρόνια (γράφει στα 1790), απ’ οὔ έμαθαν πώς είναι έλληνικά στον κόσμο...». Ένας ντόπιος δάσκαλος, ο Άνθιμος, έγινε ο Κάδμος των Μηλιωτών. Αυτούς ο Φιλιππίδης τους ήξερε σαν πατριώτες τους που ήταν καλά. Τους χαρακτηρίζει ότι «είναι φιλομαθέστεροι από όλους τους άλλους Μάγνητας, και ίσως αυτή τους ή φιλομάθεια θα τους φωτίση καμμιά φορά εις τά άληθινά τους συμφέροντα. Εύρίσκει τινάς περισσότερους Μηλιώτας λογιωτάτους, παρά Μακρινιτζιώτας, μ’ όλον όπου δεν έχουν καμμιά σύγκρισι οί Μηλιές με τη Μακρυνίτσα παρά Ζαγοριανούς, όπου πρό πολλού έχουν σχολείο έλληνικό». Ωστόσο ή «κακή διοίκηση και διχόνοια και αναξιοότητα των προεστών», κρατούν τον τόπο σε άθλια καθυστέρηση. «Φθόνος, συνεχίζει ο Φιλιππίδης, καταδρομές, άπειθίες, ψεύδος (=άπάτη), έμπαίγματα (=σατιρική ταξική διαμάχη) είναι τά επικρατούντα προτερήματά τους». Κάτω απ’ αυτές τις συνθήκες ή παιδεία όχι μόνο ύποστηριζόταν, αλλά πολλές φορές και κυνηγίονταν, περιοριζόμενη στα στοιχειώδη μαθήματα με ένα κοινό δάσκαλο. Κάτω απ’ αυτές τις συνθήκες ή Σχολή των Μηλιών κρατήθηκε από την ίδρυσή της, για πολλά χρόνια, με το ζήλο ενός και μοναδικού δασκάλου της παλιάς σχολής, του Άνθιμου, χωρίς νά μεγαλώσει και νά ανακαινιστή. Έτσι ο Κωνσταντάς, μή βρίσκοντας έδαφος διδακτικής δράσης στην πατρίδα του, αναγκάστηκε νά δεχθῆ θέση σχολάρχη στα Άμπελάκια, όπου δίδαξε καρποφόρατα με τη νεανική του ζέση τέσσερα ολάκερα χρόνια. Άλλά κι από εκεί αναγκάστηκε νά φύγει, στενοχωρημένος απ’ τις τοπικές συνθήκες. Η ίδια κατάσταση παρουσιάζεται σ’ όλα τά σκολειά της Θεσσαλίας.

Ο διαφωτιστικός πανελλήνιος όργανισμός δεν κινεί και δεν συγκινεί τους Θεσσαλούς, που περισσότερο απ’ όλους τους συγκαρινούς Έλληνες διαθέτανε και πλοῦτο και μέσα και προνόμια. Η όπισθοδρόμηση αυτή δεν άφησε άσυγκίνητους τους Θεσσαλούς διαφωτιστές, που δεν βασιτούσαν νά βλέπουν την πατρίδα τους τόσο καθυστερημένη στην παιδεία. Γι’ αυτό τό λόγο μαζεύτηκαν στη Βιέννη ο Άνθιμος Γαζής, ο Γρηγόριος Κωνσταντάς, ο Δανιήλ Φιλιππίδης, ο Στέφανος Δούγκας, ο Ζήσης Κάβρας και ο Δημήτριος Άλεξανδρίδης και αποφασίσανε νά συστήσουν στις Μηλιές μεγάλη Άκαδημία με τη συνεργασία και ένίσχυση της «Φιλόμουσης Έταιρίας» Άθηνών και με πανελλήνιες εισφορές. Στο Λόγιο Έρμη του 1813 διαβάζουμε, ότι ο Γρ. Κωνσταντάς άρχισε την «οικοδομήν του Σχολείου πρό δύο ήδη μηνών, σχολαρχών και παραδίδων εις τό παλαιόν. Όθεν, σᾶς λέγομεν ότι ή πατρίς περιμένει άνυπομόνας τους διδασκάλους της, από τους όποιους μέλλει νά έπαινεθῆ έξαιρέτως διά τά φώτα, τά όποια θέλουν λάβει τά τέκνα της παρ’ αυτών και τοῦτο βέβαια θέλει είναι και τό μόνον καύχημά της... Εύγε Μηλιώται, αξία Έλλήνων φρονείτε, αξιοί εισθε τῶ όντι και της κλήσεως των Έλλήνων...» (ό. π. σελ. 116).

Αυτά τά γράφει ο Άνθιμος Γαζής, που καταλήγοντας

προσπαθεί με έπαινους και πατριωτικές εκκλήσεις να φιλοτιμήσει τους Μηλιώτες, για να τους κάνει να επιδοθούν με όμόνοια και με κοινό ζήλο στην ενίσχυση της Σχολής, ώστε η Θεσσαλία και όλη η ήπειρωτική Ελλάδα να αποκτήσει ένα μεγάλο παιδευτικό κέντρο. Δυστυχώς το έργο δεν προχώρησε. Οί Τουρκοί, στα ανήσυχα εκείνα χρόνια, φοβισμένοι δεν έδωσαν άδεια. Έτσι η οικοδομή του Κωνσταντά περιωρίστηκε και το αρχικό σχέδιο εγκαταλείφθηκε. Η Σχολή ήταν προωρισμένη να βοηθήσει και την έταιριστική κίνηση των Φιλικών, που ανάμεσά τους πρωτοστατούσε ο Άνθιμος Γαζής.

Το γεγονός ότι ο Σουλτάνος δεν έδωσε άδεια δεν είναι τυχαίο. Δεν πρέπει ν' αποκλείσουμε το δάκτυλο των σκοταδιστών. Παρ' όλα αυτά η Σχολή λειτούργησε. «Ούτω, γράφει ο Ρήγας Καμηλάρης, το από των μέσων του παρελθόντος αιώνας λειτουργούν σχολείον των Μηλεών, εγκαθιδρυθέν ήδη εν τῷ νεοτεύκτῳ οικοδομήματι, ἂν και δὲν κατηρτίσθη κατὰ τὸ ἀρχικὸν σχέδιον τῶν δύο κλεινῶν τέκνων τῶν Μηλεῶν εἰς Ἀκαδημειαν ἀπέβη ὅμως νῦν φάρος τηλαυγής, καταυγάζων εἰς μεγάλην ἀκτίνα τὰ πέριξ. Οἱ ἀνὰ τὸ πανελλήνιον γνωστοὶ νέοι διδάσκαλοι Γαζῆς καὶ Κωνσταντᾶς, οἱ ἀναντιρρήτως πολλῶ ὑπέρτεροι τῶν συναδέλφων καὶ προκατόχων τῶν Ζαχαρίου καὶ Ἀνθίμου προσέδωκαν εἰς τὸν νεόδμητον τοῦτον ναὸν τῶν Μουσῶν φήμην, ἥτις διεθρυσθήη μακράν». Διδασκόταν κοντά στα στοιχειώδη και τα φιλολογικά μαθήματα, τα μαθηματικά, οι φυσικές επιστήμες με πειράματα και με ὄργανα, φερμένα ἀπ' τὴ Βιέννη, γεωγραφία, πολιτική και φυσική με χάρτες, «σφαίραν ὑδρόγειον και οὐρανίαν ὡς και κρικωτήν. Ἐκ δὲ τῶν ξένων γλωσσῶν ἡ λατινική και ἡ ἰταλική και ἄλλα μαθήματα νεοφανῆ και ἄγνωστα κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ἐν Ἀνατολῇ». Φέρανε και ἠλεκτρική μηχανή «συνήγαγον τοὺς προύχοντας και ἐξεκένωσαν τὸ ἠλεκτρικὸν ρεῦμα». Είναι χαρακτηριστικό ότι στη Σχολή τοῦ Κωνσταντά συστήθηκε και μουσεῖο ἑλληνικῶν ἀρχαιοτήτων.

Όλη αὐτή ἡ προσπάθεια είναι βέβαιο ότι θά ὀλοκληρωνόταν ἂν δὲν ξεσπούσε ἡ Ἑλληνική Ἐπανάσταση. Ὁ Κωνσταντᾶς, ἀναγκάστηκε τότε να εγκαταλείψει τὸ ἔργο του (1822) και να προσφέρει τις ὑπηρεσίες στην ἀναγέννηση τῆς Ἑλλάδας και τῆς Ἑλληνικῆς Παιδείας. Τὸν βρίσκουμε στην Αἴγινα, στο Ναύπλιο σὰν ἐπόπτη και ὄργανωτὴ τῆς παιδείας, ἀλλὰ και σ' ἄλλες ἐπίκαιρες θέσεις. Στὰ 1834, ἀηδιασμένος ἀπ' τὴν κατάσταση, ξαναγύρισε στην πατρίδα του «και ἤρξατο ἐκ νέου μετὰ ζήλου νεανικοῦ τοῦ ὑψηλοῦ ἔργου τῆς διαπλάσεως τῶν ψυχῶν τῶν νέων». Πέθανε στὰ 1844 πάνω στην ἐπαλξή τῶν ἰδανικῶν του, δυσσαρεστημένος γιατί δὲν τὰ εἶδε πραγματοποιημένα. «Τί ἔμελλον, γράφει στους Ἀθηναίους φίλους του για τὴν ξαφνική ἀναχώρηση του ἀπ' τὴν Ἐλεύθερη Ἑλλάδα, να πράξω; Κατεφρονήθην, φίλτατε και παρερρίφθην ὡς σκεδὸς πεπαλαιωμένον και ἄχρηστον...». Τὴ συνταγματική μεταβολή τῆς 3^{ης} Σεπτεμβρίου τὴν εἶδαν με δυσπιστία τὰ θολωμένα ἀπ' τὸ βαθὺ γῆρας μάτια του. Με τὸ θάνατο τοῦ Κωνσταντά κλείνει ἡ ἐντυπωσιακή περίοδος τοῦ νεοελληνικοῦ διαφωτισμοῦ. Ἡ νεοελληνική παιδεία, κυριαρχημένη ἀπ' τὸν ἀρχαϊσμό, δὲν μπόρεσε να συνεχίσει τις μεγάλες ἐπιδιώξεις τῶν διαφωτιστῶν.

ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΟΥ ΘΕΣΣΑΛΙΚΟΥ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΥ

Ἡ δευτέρα περίοδος τοῦ Θεσσαλικοῦ διαφωτισμοῦ, ἂν και κρατᾶ μόνο πενήντα χρόνια (1774 - 1820) είναι περίοδος καταπληκτικῆς ἀκμῆς και δυναμισμού και ἀποτελεῖ τὸ λαμπρότερο και μεγαλείτερο κεφάλαιο τῆς νεοελληνικῆς γραμματείας στὰ χρόνια αὐτά. Πραγματικά, φτάνει μόνο μιὰ ἀπαρίθμηση, μιὰ ἀπλή καταμέτρηση τῶν μορφῶν,

τῶν ἔργων και τῶν ἐπιτευγμάτων σὲ ὄλους περίπου τοὺς τομεῖς, για ν' ἀποδειχθῆ ἡ τεράστια συμβολή τῆς Θεσσαλίας στην ἀνοδο τοῦ νεοελληνικοῦ διαφωτισμοῦ.

Ἡ συμβολή αὐτὴ σὲ ὄγκο και σὲ ἔκταση καλύπτει τὰ δύο περίπου πέμπτα τῆς καθόλου νεοελληνικῆς γραμματείας κατὰ τὴν προεπαναστατική πενητηκονταετία, σὲ βάρος δὲ και ποιότητα ξεπερνᾶ κάθε ὑπολογισμό. Τὴν καταπληκτική αὐτὴ περίοδο τῆς Θεσσαλικῆς ἀνάπτυξης, πού ξαπλώνεται και ἐξακτινώνεται σὲ πανελλήνια κλίμακα τὴν ἀποκαλέσαμε για ἱστορικούς λόγους Μεταρηγική, γιατί ἀρχίζει με τὸ Ρήγα και δεσπόζεται σ' ὅλη τὴ διαδρομή τῆς ἀπ' τὸ πνεῦμα και τὴν παράδοση τοῦ μεγάλου ἐθνεγέρτη, θά μπορούσαμε ὅμως να τὴν ὀνομάσουμε Θεσσαλικὸ θά ἔμα και δὲν θά ὑπερβάλλαμε στὸ χαρακτηρισμό μας. Σειρὰ ἀμέτρητη, ἀτέλειωτη φάλαγγα πρωτοπόρων, πού ἔχει ὁ καθένας τὴ δική του σφραγίδα και τὴ δική του φυσιογνωμία, παρευλάνει μπροστὰ στὰ μάτια μας με πρωτολάτῃ τὸ Ρήγα. Τὸ ἀντίκρουσμά τῆς μᾶς προκαλεῖ τὸ δέος και τὸ θαυμασμό.

ΘΕΟΚΛΗΤΟΣ ΦΑΡΜΑΚΙΔΗΣ

Εἶναι μιὰ σειρὰ ἀπὸ πρωτοπόρους, πού οἱ περισσότεροι ξεφεύγουν ἀπ' τὰ τοπικά ἢ στενὰ σχολειακά πλαίσια και ἔχουν πανελλήνια ἀπήχηση. Γίνονται οἱ μοχλοὶ τῆς ἐθνεγερσίας, οἱ βασικότεροι φορεῖς τοῦ διαφωτισμοῦ. Τὸ ἔργο τους ἔχει γίνεϊ τόσο γνωστὸ σ' ὄλο τὸ πανελλήνιο και ὀλοένα γίνεται γνωστότερο και παίρνει μεγαλύτερη σπουδαιότητα, ὡστε δὲν είναι ἀνάγκη να τοὺς βιογραφήσει ἢ να ἱστορήσει κανεὶς τὸ ἔργο τους, φτάνει μόνο να συγκεντρώσει και να ἀραδιάσει ὁ ἱστορικός τὰ ἐνδοξα ὀνόματά τους, για να δείξει τὴν τεράστια συμβολή τους στὸ μεγαλύτερο πνευματικὸ ἄθλο, πού ἐπιτέλεσε ἡ νεώτερη Ἑλλάδα, ὅπως είναι ὁ ἄθλος νεοελληνικὸς διαφωτισμός. Μνημονεύω τὰ μεγαλύτερα ὀνόματα: Ρήγας, Φιλίπιδης, Κωνσταντᾶς, Κούμας, Γαζῆς, Φαρμακίδης, Οἰκονόμοι Στέφανος και Κωνσταντῖνος, Περραιβός, Διονύσιος Πύρρος, Πίκολος, Φίλιππος Ἰωάννου, Στέφανος Κομητᾶς, Δανιὴλ Μάγνης, Δημήτριος Γοβδελάς, Στέφανος Δούγκας, Ζήσης Δαούτης, Δ. Ἀλεξανδρίδης, Κ. Ζαχαρόπουλος (Νοσιμάχος) και ἀμέτρητοι ἄλλοι δευτερότεροι, πού ἔδρασαν σὰν λόγιοι και δάσκαλοι κατὰ τὴ δημιουργική αὐτὴ περίοδο τοῦ νεοελληνικοῦ διαφωτισμοῦ.

Σ' αὐτὴ τὴν περίοδο ὁ διαφωτισμὸς εἰσχωρεῖ και στὸ θεσσαλικὸ χῶρο. Τὰ σχολεῖα πληθαίνουν σ' ὅλη τὴν ἔκταση τοῦ θεσσαλικοῦ χῶρου, ἀκόμη και ἐκεῖ πού οἱ συνθῆκες τῆς σκλαβιάς είναι ἀπρόσφορες. Παράλληλα μεγαλώνουν και γίνονται ξακουστὰ σ' ὅλη τὴν Ἑλλάδα τὰ

σχολεία τῆς Ζαγοράς, τῶν Μηλιῶν, τῶν Ἀμπελακίων, τοῦ Τυρνάβου κλπ. Τὰ περισσότερα πλουτίζουν με βιβλιοθήκες, ἀποκοτῶν λαμπρά οἰκοδομήματα, ὀνομαστοὺς δασκάλους, προικοδοτοῦνται με μεγάλες δωρεές λογίων καὶ πλουσίων Θεσσαλῶν, ὅπως τοῦ πατριάρχου Καλλίνικου τοῦ Γ' (1791) καὶ τῶν ἀδελφῶν Εὐσταθίου καὶ Γεωργίου Λαπαθῶν (1804) δωρισμένα, καθὼς καὶ ἡ μεγάλη δωρεὰ τοῦ Μωϋσῆ Δημητριάδη Κρίτσκη (1759-1819), ποὺ ἄφησε ἕνα ὑπέρογκο κληροδότημα γιὰ τὴ Σχολὴ Ζαγοράς. Ὅλοι αὐτοὶ οἱ εὐεργέτες συνεχίζουν τὴ μεγάλη παράδοση τοῦ Πρίγκου. Εἶναι χαρακτηριστικό, ὅτι ὁ Ζαγοριανὸς Κρίτσκη ὄρισε με τὴ διαθήκη του νὰ κατατεθοῦν στὴ Βιβλιοθήκη Ζαγοράς τὰ ἑλληνικὰ χειρόγραφα τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀστραχάν Νικηφόρου Θεοτόκη, καθὼς καὶ τὰ βιβλία τῆς ἀτομικῆς του βιβλιοθήκης. Ἡ ἴδια φροντίδα παρουσιάζεται ἀπὸ ἀμέτρητους Θεσσαλοὺς γιὰ τὴν ἀνάπτυξη, ἐπ' ἀνδρωση, ἐφοδιασμὸ με βιβλία, ὄργανα, κτηριακὴ ἐγκατάσταση καὶ γιὰ τὰ ἄλλα σχολεῖα τῆς Θεσσαλίας, καὶ γιὰ τὴ Ζαγορά καὶ τὴ Σχολὴ τῶν Μηλιῶν, πατρίδα τῶν μεγάλων

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΓΟΥΔΕΑΣ

λων διαφωτιστῶν Φιλιππίδη καὶ Κωνσταντᾶ. Οἱ κατάλογοι χειρογράφων καὶ βιβλίων τῶν Σχολῶν τῆς Θεσσαλίας, ποὺ εἶχαν ἐκδοθῆ κατά καιροὺς, στέκονται ἀδιάφυστη μαρτυρία τῆς φιλόμουσης προσπάθειας τῶν ξηνητεμένων Θεσσαλῶν, λογίων καὶ ἐμπόρων, νὰ ἐγκαθιδρῦσουν στὴν πατρίδα τους συγχρονισμένο παιδευτικὸ κέντρο πρώτης γραμμῆς. Τὰ ἀποτελέσματα ὁμως τῆς μεγάλης αὐτῆς προσπάθειας δὲν στάθηκαν ἀνάλογα με τὶς ἐπιδιώξεις τῶν Θεσσαλῶν πρωτοπόρων, γιατί καθὼς εἶδαμε, βρῆκαν ἀντιμέτωπες τὶς τοπικὲς ἀπρόσφορες συνθήκες. Ἡ ἔνδοξη αὐτὴ περίοδος τῆς Θεσσαλικῆς γραμματείας φωτοδοτεῖ ὅλη τὴν Ἑλλάδα τὴν ἐξοπλίζει με προοδευτικὲς δυνάμεις.

ΜΕΓΑΛΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΤΟΥ ΘΕΣΣΑΛΙΚΟΥ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΥ

Ὁ θεσσαλικὸς διαφωτισμὸς πρόσφερε στὴν Ἑλλάδα τὴν πιὸ ὑψηλότερη μορφή τῆς ἀναγέννησής της. Τὸν πρωτοεργάτη τοῦ πανελληνίου διαφωτισμοῦ, πυρῆνα καὶ πρωτομάρτυρα τῆς ἐθνεγερσίας, Ρ ἤ γ α τ ὸ Β ε λ ε σ τ ι ν λ ῆ. Τὸ ἔργο, ἡ μορφή, ὁ ἀγῶνας τοῦ Ρήγα δὲν χρειάζεται ἀνάπτυξη στὰ στενά πλαίσια τῆς ἐπισκόπησης αὐτῆς. Χρειάζεται ὅπως συσχετισμὸ με τὸ θεσσαλικὸ χῶρο, με τὴ θεσσαλικὴ παιδεία. Εἶναι βέβαιον, ὅτι ὁ Ρήγας ξεκινᾶ ἀπὸ μιὰ τοπικὴ παράδοση, ἀνεβαίνει με τὰ φτερά της, με

τοὺς σπόρους ποὺ πῆρε ἀπ' τὰ θεσσαλικά σκολεῖα, ἀπ' τοὺς Θεσσαλοὺς δασκάλους, ἀπ' τὴ θεσσαλικὴ ἀτμόσφαιρα. Ὁ διαφωτισμὸς του, ὁ ἐπαναστατισμὸς του, ἡ πνευματικότητά του ἔχει τὶς ρίζες της σὲ ντόπιο θεσσαλικὸ χῶμα καὶ ἀναπτύσσεται με τὶς ιδέες τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης.

Ὁ Ρήγας εἶναι γνήσιος συνεχιστὴς τῆς Σχολῆς του, τῆς Θεσσαλικῆς Σχολῆς τῶν στιχουργῶν καὶ διδασκῶν, ὅπως ὁ Ζαχαρίας, ὁ Καλλίνικος Γ', ὁ Ἐπιφάνιος Δημητριάδης, ὁ Διονύσιος. Ἀκολουθεῖ τοὺς δρόμους τῆς πνευματικῆς ἐπίδοσης τῶν Ζαγοριανῶν δασκάλων καὶ γραμματικῶν, ποὺ στάθηκαν οἱ ἀφανεῖς δαδοῦχοι τῆς ἑλληνικῆς παιδείας στὶς Ἡγεμονίες.

Ὁ Ρήγας συνεχίζει, ὀλοκληρώνει, φέρνει ὡς στὶς ἐσχάτες ἐξελίξεις της τὶς πατριωτικὲς ροπὲς τῆς προοδευτικῆς ἀστικῆς τάξης στὴ Θεσσαλομαγνησία. Τὶς μετουσιώνει πολιτικά, τοὺς δίνει ἐπαναστατικὴ ἔκφραση. Μ' ἄλλα λόγια τὸ ἐθνεγερτικὸ ἔργο τοῦ Ρήγα εἶναι ξεσηκωμένο ἀπ' τοὺς ἀγῶνες τῆς Πηλιορείτικης ἀστικῆς τάξης, ποὺ οἱ συνθήκες τῆς ξένης κατάκτησης δὲν τὴν ἄφισαν νὰ κυριαρχήσει καὶ τὴν κρατοῦσαν σὲ μιὰ ἀνειρήνευτη πάλη με τὴν ἀρχουσα φεουδαρχία (ἡ διχόνοια, γιὰ τὴν ὁποία ἀμέτρητες φορὲς μιᾶ ὁ Φιλιππίδης καὶ στὴν ὁποία ἀποδίδει τὴν πνευματικὴ καθυστέρηση τοῦ θεσσαλικοῦ χῶρου). Ἡ διασπορά τῶν ἡγετικῶν στελεχῶν καὶ οἱ συνθήκες τῆς δουλείας κράτησαν τὴν δυναμικότερη ἐστία τῶν νεοελληνικοῦ ἀστισμοῦ σ' ἕνα στάδιο κοινωνικῶν ἀγῶνων καὶ ζυμώσεων, ποὺ δὲν μπόρεσαν νὰ ἐπιβληθοῦν ἐσωτερικά, βρῆκαν ὁμως τὴν πιὸ δυναμικὴ ἔκφραση στὸ ἐξωτερικὸ, στὴ μορφή τοῦ Ρήγα καὶ τῶν Θεσσαλῶν διαφωτιστῶν.

Κορυφαῖος στὴ σειρά τῶν Θεσσαλῶν διαφωτιστῶν εἶναι ὁ Μηλιώτης Δ α ν ι ἠ λ Φ ι λ ι π π ῖ δ η ς, ἰσάξιος τοῦ Κοραῆ καὶ γλωσσικὰ ἀνώτερός του, φυσικὸς, μαθηματικὸς, ἀστρονόμος, φιλόσοφος, φιλόλογος, δεινὸς ἑλληνιστὴς καὶ λατινιστὴς, ἱστορικὸς. Μετάφρασε τὴ Λογικὴ τοῦ Κοντιγιὰκ, τὴν Ἀστρονομία τοῦ Λαλάνδ, τὰ Φιλιππικά τοῦ Τρόγου, τὴν Ἐπιτομὴ τῶν Ρωμαϊκῶν τοῦ Φλόρου. Ἐγγραψε τὴν ἱστορία καὶ Γεωγραφία τῆς Ρουμανίας. Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότερο ἔργο του εἶναι ἡ «Νεωτερικὴ Γεωγραφία», ἐπιβλητικὸ σὲ ὄγκο καὶ σὲ ποιότητα ἔργο, ποὺ μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ, χωρὶς ὑπερβολή, τὸ π ρ ο α ν ἰ κ ρ ο υ σ μ α τοῦ νεοελληνικοῦ διαφωτισμοῦ, ποὺ ἀνοίξε τὰ μάτια τῶν ραγιαδῶν ποὺ εἶχε σημαντικὴ ἐπίδραση στὰ προοδευτικὰ πνεύματα, ἀκόμα καὶ στὸ Ρήγα, ποὺ κατεβαίνοντας στὴν Ἑλλάδα τὸ πῆρε μαζί του σὰν ὁδηγὸ καὶ σὰν ἐγκόλπιο. Ἀκόμα διαπιστώνουμε ἐπίδραση τῆς «Νεωτερικῆς Γεωγραφίας» στὸ συγγραφέα τὸν Ἀνώνυμο τῆς «Ἑλληνικῆς Νομαρχίας» (1806). Ὁ Φιλιππίδης στάθηκε τὸ πιὸ ἐλεύθερο, τὸ πιὸ ἀδέσμευτο πνεῦμα τοῦ καιροῦ του. Δὲν ὑποδουλώθηκε σὲ δασκαλικὲς ἔδρες. Δούλεψε ἐλεύθερα καὶ ἄσκησε πλατιὰ τὸ διαφωτιστικὸ του ἔργο σὰν συγγραφέας. Στὴ «Νεωτερικὴ Γεωγραφία» συνεργάστηκε καὶ ὁ Γρηγόριος Κωνσταντᾶς, δίνοντας ἐρανίσματα, σημειώματα, πληροφορίες καὶ βοηθήματα ἢ μεταφράσματα ἀπὸ ξένα λεξικά καὶ γεωγράφους. Τὸ ἔργο ὁμως στὸ σύνολό του εἶναι συγγραφικὸ δημιούργημα τοῦ Φιλιππίδη, ὅπως μᾶς δείχνει ἡ ἐνότητα τῆς γλώσσας καὶ τοῦ ὅφους. Ἡ ἔκδοσή του πραγματοποιήθηκε στὴ Βιέννη «φιλοτίμῳ χρηματικῆ συνδρομῆ τοῦ ἐντιμοτάτου κυρίου Ἰβου Δροσινου Χατζῆ Ἰβου τοῦ ἐξ Ἀμπελακίων», ποὺ ἀντιπροσώπευε τὸ δραστήριο πνεῦμα τῶν προοδευτικῶν Θεσσαλῶν ἐμπόρων τοῦ ἐξωτερικοῦ. Ἡ «Νεωτερικὴ Γεωγραφία» δὲν εἶναι μόνο ἱστορικὸ βιβλίο, εἶναι ἐγκόλπιο διαφωτιστικὸ, με ἐθνεγερτικὸ χαρακτήρα. Μετοχετεῖται νωπές, ζεστὲς ἀκόμα τὶς ιδέες τῆς γαλλικῆς Ἐπανάστασης, ὅπως τὶς ἔζησε τὸ ἀνήσυχο πνεῦμα τοῦ Φιλιππίδη, μελετώντας καὶ σπου-

δάζοντας στις 'Ακαδημίες του Παρισιού, κοντά στους πιο συγχρονισμένους επιστήμονες.

Ο έθνεγερτικός χαρακτήρας του βιβλίου φαίνεται από όσα σημειώνει για τη Μάνη, και από την 'Αφιέρωση στον αρχιστράτηγο των Ρωσικών στρατιών Γρηγόριο Ποτέμκιν, όταν οι Μηλιώτες συγγραφείς, μιλώντας μεταφορικά, παρομοιάζουν την καταδουλωμένη πατρίδα με κισσό «κατά γής έρποντα και παρά πάντων πατούμενον», που ζητάει ν' αναρριχηθής στην «άγλαόκαρπον ελαίαν, την ύψηλιον πάσην μονονού τοίς κλάδοις επίσχουσαν» με τη βοήθεια του Ποτέμκιν, που τον αποκαλεί «φοίνικα εύσκιον και ύψικομον». Παραθέτει μάλιστα και τον όδυμμό της 'Ελλάδος, που τον χρησιμοποίησε παραλλαγμένο στο «Πολεμιστήριο 'Ασμα» του ό Κοραΐς, κάτω από την εικόνα της «καθημαγμένης» δούλης 'Ελλάδας.

Ο δημοκρατικός, αστικός χαρακτήρας του βιβλίου καταφάνεται από τις άμετρητες κατηγορίες και επικρίσεις του ενάντια στους προεστούς και τους ρασοφόρους, από τις άμετρητες φορές που χρησιμοποιεί τον όρο «δημοκρατία» προκειμένου να χαρακτηρίσει τον τρόπο διοίκησης ώρισμένων περιοχών.

Ο Γάλλος νεοελληνιστής Λεγκράν, γράφει ότι ό Φιλίπιδης ήρθε στο Παρίσι, όχι μόνον για άνωτερες σπουδές, αλλά «όνειροπολώντας από τότε την άπελευθέρωση και αναγέννηση της πατρίδας του, για να γνωρίσει από κοντά τον χαρακτήρα και την ανάπτυξη της γαλλικής επανάστασης, που είχε κινήσει τότε το ξάφνιασμα όλου του κόσμου».

Τη Γαλλική 'Επανάσταση ό Φιλίπιδης την άφησε στο πρώτο της στάδιο (1789). Γι' αυτό, περιγράφοντας, τα τρομερά γεγονότα, τονίζει διακριτικά, ότι «άναψε ή φλόγα (της επανάστασης), ή όποια τί θα κάμη, θα κάψη ή θα φωτίση τη Φράντζα, ό καιρός θα το δείξη...».

Ο Φιλίπιδης με τα βιβλία του, με τις ιδέες του, με την εικόνα της σκλαβωμένης 'Ελλάδας που έδωσε στη «Νεωτερική του Γεωγραφία», με τις πληροφορίες του, με τις παρεκβάσεις του για τις άφορητες συνθήκες της σκλαβιάς, με τις προτροπές, τις οίμωγές και τις συμβουλές του, ίσως και με την προσωπική του γνωριμία και επιρροή, είχε μεγάλη επίδραση στο συμπατριώτη του τώ Ρήγα για να συλλάβει στην άρχη τώ έθνοφωτιστικό και άργότερα τώ έθνεγερτικό του πρόγραμμα.

'Ανάμεσα στα βιβλία, που κατασχέθηκαν άπ' την Αύστριακή 'Αστυνομία στα κιβώτια του Ρήγα, είναι και ή «Νεωτερική Γεωγραφία», ό άχώριστος σύντροφος και οδηγός του έθνεγέρτη. Ο νεοελληνικός διαφωτισμός άναγνωρίζει στη «Νεωτερική Γεωγραφία» τώ πιο δυναμογόνο, έλληνοπλαστικό, έθνοφωτιστικό του προανάκρουσμα.

Αυτό τώ βιβλίο είναι ό πρώτος και ό πιο μεγάλος πυρσός, που άναψε ό νεοελληνικός διαφωτισμός για να άφυπνίσει τις σκορπισμένες δυνάμεις του έλληνισμού και να διαλύσει τα σκοτάδια του μεσαιωνισμού, που έπνιγαν τη σκλαβωμένη πατρίδα. Γραμμένο σε μιá ζωντανή, τολμηρή, σταράτη δημοτική γλώσσα, που έχτós άπ' τόν Κανταρτζή πρωτύτερα και τώ Βηλαρά άργότερα, κανείς διαφωτιστής

δέν τήν έγραψε, έχει και λογοτεχνικό χαρακτήρα, είν' ένας πίνακας της σύγχρονης έλληνικής ζωής, ένα χρονικό μεγάλης τραγωδίας. 'Αλλά, όπως είπαμε, εκείνο που κάνει τώ βιβλίο αυτό πολύτιμο και μοναδικό είναι τώ περιεχόμενο, οι ιδέες του για τη γλωσσική και εκπαιδευτική μας αναγέννηση, τώ χτύπημα του φεουδαρχισμού, του παπαδισμού, του σχολαστικισμού.

Ο Φιλίπιδης με τα ύπεροχα, άληθινά μνημεία του δημοτικού μας λόγου, μεταφράσματά του του Τρόγου και του Φλόρου, με τα προλογίσματα του σ' αυτά, με τα σοφά του έπιλεγόμενα, με τα βαθυστόχαστα ύπομνήματά του και σχόλια, έδειξε στο έθνος του τήν άληθινό δρόμο της εκπαιδευτικής και γλωσσικής του άναγέννησης.

'Ακόμα και για τήν όρθογραφική άπλοποίηση ενδιαφέρθηκε ό μεγάλος Θεσσαλός πρωτοπόρος. 'Υστερ' άπ' τόν

Κανταρτζή που δέν τόλμησε να τυπώσει τα βιβλία του και γρήγορα άπαρνήθηκε τις άρχές του, ό Φιλίπιδης, άνένδοτος, άμετακίνητος στις άρχές του, άντιπροσώπευε τόν άληθινό δημοτικισμό, ήταν ό μακρυνός πρόδρομος του Ψυχάρη.

'Εκείνο που τόν άνεβάζει στην περιωπή άληθινού σοφού είναι ή τολμηρή του πρόβαση. Σ' όλα τα γραφτά του ό Φιλίπιδης, πιστεύοντας στην όρθότητα των άρχών του και σάν άληθινός πατριώτης νομίζοντας, πώς αυτός είναι ό σωτήριος δρόμος, που πρέπει ν' ακολουθήσει σύσσωμο τώ έθνος του, άν θέλει να βγη άπ' τώ μεσαιώνα και να φτάσει στην αναγέννησή του, παρουσιάζεται άμείλιχτος, ώμός, άσυμβίβαστος ύπερασπιστής και διαλαλητής της γλωσσικής και εκπαιδευτικής άλήθειας.

Τώ φωτεινό και τολμηρό πνεύμα του έφτασε πολύ πριν άπ' τώ Σολωμό να ύψώσει τήν άλήθεια πάνω άπ' τώ έθνος, πάνω άπ' τόν άνθρωπο. «Είμαι φιλαλήθης, φίλε, πολύ πλέον παρά φιλογενής», διακήρυξε ό Θεσσαλός πρωτοπόρος. Και για τώ έθνος του ότι «ένόσφ τώ έθνος άμελεί και καταφρονεί τήν φυσική του γλώσσα, άμελεί και καταφρονεί τόν άνθρωπισμό του...».

'Αντιμαχόμενος τόν Κοραή ό Φιλίπιδης, έθεσε ως άξίωμα και κρηπίδα της γλωσσικής μεταρρύθμισης και του εξαφανισμού της επάρατης διγλωσσίας τήν πανελλήνια έθνική γλώσσα, που χρειάζεται όχι διόρθωση, όπως ζητούσε ό συμβιβαστής Κοραΐς, αλλά καλλιέργεια, γραφή έπεξεργασία σ' όλα τα είδη του λόγου. Γι' αυτό τώ περίφημο: «'Ελα να συγκαταβώμεν εις τούς πολλούς, διά να συναβαθύν και οι πολλοί εις ήμάς τούς λίγους. 'Αλλοιώς σκιαμαχοϋμεν, άερομαχοϋμεν και δέν κατορθώνομεν άλλο τι παρά να φαινόμεστε μάταιοι και άλλόκοτοι».

Ο Φιλίπιδης χαρακτηρίστηκε ό «χυδαιότερος των χυδαιστών», τώ δέ σύστημά του τώ γλωσσικό τώ αποκαλέσανε οι σχολαστικοί «φιλιπιδισμό». 'Όταν έλεγαν για ένα ότι «φιλιπιδίζει», ήθελαν να τόν κατηγορήσουν, ότι είναι χυδαιστής. Τόσο μακριά βρισκόταν άπ' τη γλωσσική άλήθεια, τόσο στενή ήταν ή σκέψη του.

Ο Φιλίπιδης βοήθησε άνυπολόγιστα τώ Θεσσαλικό διαφωτισμό. 'Όχι μόνον για τα σχολεία και τις βιβλιοθή-

κες τῆς Θεσσαλίας ἐνδιαφέρθηκε, ἀλλὰ καὶ μὲ τὶς συμβουλές καὶ ἐπικρίσεις του στὴ «Νεωτερικὴ Γεωγραφία» ἔδειξε τὸ δρόμο τῆς προκοπῆς, ὑποκίνησε τὸ ζῆλο τῶν συμπατριωτῶν του πρὸς τὴν ὁμόνοια καὶ τὸ φωτισμό.

Σὲ τελευταία ἀνάλυση ὁ Θεσσαλὸς αὐτὸς λόγιος εἶναι ὁ κορυφαῖος ἐγκυκλοπαιδιστὴς διαφωτιστῆς, ἓνα ἀνεκτίμητο κεφάλαιο τῆς νεοελληνικῆς γραμματείας. Πλατύτερο χαρακτηρισμὸ του ἔδωσα στὸ περιοδικὸ «Δρόμοι τῆς Εἰρήνης». Λίγο πρὶν ἀπ' τὸ Εἰκοσιένα ὁ Φιλιππίδης ἀνάγει τὴν ἔκδοση μιᾶς δωδεκάτομης Ἑγκυκλοπαιδείας, πού ἔμεινε ἀνεκδοτὴ καὶ ἀγνωεῖται ἡ τύχη της.

Τὴ νεκρολογία τοῦ Φιλιππίδη, ὅταν πέθανε στὸ Μπάλτες τῆς Βεσσαραβίας στὰ 1833 ἔγραψε ὁ συναγωνιστῆς του Γ ρ η γ ὁ ρ ι ο ς Κ ω ν σ τ α ν τ ᾶ ς. Ἄπ' τὴν νεκρολογία αὐτὴ καταλαβαίνουμε ὅλο τὸν ἐρμητικὸ χαρακτήρα τοῦ Κωνσταντᾶ, πού κατηγορεῖ τὸν Φιλιππίδη γιὰ τὴν ἀκράτητη τάση του πρὸς τὴν πολυλογία καὶ δὲν ἀναφέρει τίποτα γιὰ τὶς γλωσσικὲς του ιδέες. Ἀποδίδει ὅμως σ' αὐτὸν τὴ «Νεωτερικὴ Γεωγραφία», χωρὶς τὴν παραμικρὴ μνεία τῆς συμμετοχῆς του στὴ σύνταξη τοῦ μεγάλου ἔργου. Ὁ Κωνσταντᾶς ἔχει λησμονήσει γρήγορα τὴν πρώτη του προοδευτικὴ περίοδο, δίπλα στὸν Κανταρτζῆ καὶ στὸ Φιλιππίδη.

Μὲ τὰ κατοπινα ἔργα του ἐνισχύει οὐσιαστικὰ τὸ ρεῦμα τοῦ Κοραϊσμοῦ, ἂν καὶ δὲν ἐκδηλώθηκε ποτέ του σὰν ὁπαδὸς τοῦ Κοραῆ, καὶ στάθηκε μακριὰ ἀπ' τὶς γλωσσικούς ἀγῶνες.

Ὁ Κωνσταντᾶς, ἀντίθετα μὲ τὸ Φιλιππίδη, ἦταν πνεῦμα προσαρμοστικὸ, δὲν εἶχε τὴ μονολιθικότητα καὶ τὸ φανατισμὸ τοῦ συνεργάτη του. Ἦταν φύση παιδαγωγικὴ, ἀφιέρωσε ὅλη του τὴ ζωὴ στὴ διδασκαλία, στὴν ὀργάνωση σχολειῶν, στὴν ἀνάδειξη μαθητῶν, στὸν προφορικὸ ψυχοπλαστικὸ λόγο, ἀντίθετα μὲ τὸ Φιλιππίδη πού ἔδρασε σὰν συγγραφέας καὶ δὲν καταναλώθηκε οὔτε δεσμεύθηκε στὴν ἔδρα.

Ὁ Κωνσταντᾶς εἶναι ὁ περισσότερο ἀπ' ὅλους τοὺς Θεσσαλοὺς διαφωτιστῆς δεμένος μὲ τὴν πατρίδα του, μὲ τὸν τόπο του. Ἀποποιήθηκε ἀκαδημαϊκὲς ἔδρες στὸ Γιάσι καὶ ἀργότερα στὴ Ζηροκρήνη (Κουρούτσεσμε) καὶ διακήρυξε τὴν προτίμησή του νὰ διδάξει καὶ νὰ φωτίσει τὴν πατρίδα

ρει τεράστιες ὑπηρεσίες στὸ γλωσσικὸ καὶ ἐκπαιδευτικὸ ζήτημα, δημιουργώντας γύρω του ἓνα μέτωπο ἀναγεννητικὸ, πού θάβαζε φραγμὸ στὸν κατήφορο τοῦ λογιωτατισμοῦ καὶ φαναριωτισμοῦ.

Ὁ Κωνσταντᾶς ἄφησε ἀναπάντητο τὸ γράμμα τοῦ Λαρισινοῦ δημοτικιστῆ, ὁπαδοῦ τοῦ Βηλαρά, Ἰωάννη Οἰκονόμου, πού ζητοῦσε τὴ γνώμη του καὶ τὴ συνεργασία του γιὰ τὴν καθιέρωση τῆς δημοτικῆς στὸ γραφτὸ λόγο, γιὰ τὴν ἀποδοχὴ τῆς ὀρθογραφικῆς μεταρρύθμισης, πού εἰσηγήθηκε καὶ πραγματοποιοῦσε στὰ ἔργα του ὁ μεγάλος Βηλαράς. Καὶ δὲ ἦρθε σὲ καμμιά ἐπαφὴ μὲ τὸν Ἠπειρώτη ἀναμορφωτῆ, ὅταν αὐτὸς ἀπὸ τὰ 1812-1816 βρισκόταν στὴ Λάρισα καὶ Τύρναβο, σὰ γιατρός τοῦ Βελῆ Πασᾶ.

Στὸ γενικὸ του ὅμως ἀντίκρουσμα τὸ ἔργο τοῦ Κωνσταντᾶ εἶναι ἀληθινὰ διαφωτιστικὸ καὶ μεγάλο, θεσσαλικό. Ὁ ἐκπαιδευτικὸς διαφωτισμὸς στὴ Θεσσαλία βρῆκε στὸ πρόσωπο τοῦ Κωνσταντᾶ τὸν πιὸ ἐνθερμο στυλοβάτη του. Μ' αὐτὸν ἀκούστηκε τὸ ὄνομα τῆς Θεσσαλίας, ἡ ἐπιμονὴ του νὰ δημιουργήσῃ στὴ Θεσσαλία ἓνα μεγάλο ἐκπαιδευτικὸ κέντρο, πού μὲ τὴν ἐπενέργεια τοῦ Γαζῆ ἔγινε ἐστία τῆς ἐταιριστικῆς δράσης, ἦταν μιὰ προσφορά τοῦ Κωνσταντᾶ ἀνεκτίμητης σημασίας, ὄχι τόσο γιὰ τὰ ἀποτελέσματα της, ὅσο γιὰ τὴν ἀπήχηση πού εἶχε στὴν κίνηση τοῦ νεοελληνικοῦ διαφωτισμοῦ, δείχνοντας τὸ ξάπλωμα καὶ τὶς καταχτήσεις του.

Μεγάλο ἐπίσης καὶ πολύμορφο εἶναι τὸ ἔργο, ἡ ἐκπαιδευτικὴ καὶ συγγραφικὴ δράση, ἡ ἀναμορφωτικὴ ἐπενέργεια τῶν ἄλλων Θεσσαλῶν διαφωτιστῶν, πού τὰ ὀνόματά τους ἀριθμήσαμε παραπάνω. Ὁ φωτεινὸς Ἰωάννης Πέζαρος τὸ «στοιχεῖο» τῆς Θεσσαλικῆς παιδείας, ὁ καθιδρυτῆς τοῦ φωτισμοῦ καὶ γενάρχης τῆς τοπικῆς ἀναγέννησης. Τὸ μακρόχρονο διδακτικὸ του ἔργο στάθηκε, ὅπως εἶδαμε, θεμελιακὸ γιὰ τὴν τοπικὴ καλλιέργεια. Τὸ ζωντανὸ του πνεῦμα εἶχε τὴν ἰκανότητα νὰ συλλάβῃ τὰ αἰτήματα τοῦ διαφωτισμοῦ, ὅταν ἀκόμα βρισκόταν στὸ ξεκίνημά του. Αὐτὸ τὸ πνεῦμα κατάφερε νὰ τὸ ἐμφυσήσει καὶ στὶς ψυχὲς τῶν ἀμέτρητων μαθητῶν του.

Ὁ πολυγραφώτατος καὶ δραστηριώτατος Κωνσταντῆνος Κούμας, πού στὴν ἠράκλεια πραγματικὰ μαχητικότητά του καὶ πίστη του στὰ ἰδανικὰ τοῦ διαφωτι-

του· «αἰρούμεθα, ἔγραψε ἀπαντώντας σὲ πρόταση τοῦ ἡγεμόνα Ἀλέξανδρου Μουρούζη, τὴν ἐσχатиὰν τῆς Ἑλλάδος, ἐν ἣ ἔφυμεν καὶ ἐτράφημεν». «Ἐσχатиὰν τῆς Ἑλλάδος» ὀνομάζει τὶς Μηλιές, κέντρο της ποῖο νὰ θεωροῦσε τάχα, τὸ Βουκουρέστι ἢ τὴν Πόλη, μεγάλα κέντρα τότε τοῦ ξενιτεμένου ἑλληνισμοῦ;

Ἡ σύσταση μεγάλης Σχολῆς στὶς Μηλιές (καὶ ἀποτελοῦσε εἶδος ἱερῆς ἐπιταγῆς καὶ ἐπιστράτευσης ἢ διαθήκη τοῦ δασκάλου τοῦ Ἄνθιμου, πού τοῦ ἄφησε τὴ διεύθυνση καὶ τὴν περιουσία τῆς Σχολῆς) εἶναι τὸ μοναδικὸ ἔργο, στὸ ὁποῖο ὁ Κωνσταντᾶς ἔδωσε ὅλο τὸν ἑαυτό του. Σ' ὅλα τὰ ἄλλα στάθηκε δισταχτικὸς καὶ ἐκλεχτικὸς. Δὲν ἦταν φύση μαχητικὴ, δὲν ἐνθουσιαζόταν ἀπ' τὶς χίμαιρες. Ὁ κριτικισμὸς του ἔφτανε πολλὲς φορὲς στὸ μηδενισμὸ.

Μποροῦσε, μιὰ καὶ κατέβηκε στὸν ἀγῶνα, νὰ προσφέ-

σμοῦ χρωστᾶ ἢ Ἑλλάδα ἓνα ἀπ' τὰ πιὸ συγχρονισμένα ἀνώτερα σχολεῖα της, τὸ Φιλολογικὸ Γυμνάσιο τῆς Σμύρνης. Ὁ Κούμας στὰ Προλεγόμενα τῆς Χημείας τοῦ Ἀδήτου δίνει πολὺτιμες γνώμες γιὰ τὴ διδασκαλία καὶ ἐπέκταση τῶν ἐπιστημονικῶν μαθημάτων. Χτυπᾶ μὲ δριμύτητα τοὺς «ἀθλίους μαροσόφους, οἱ ὁποῖοι ὑλάκτησαν κατὰ τῆς Φιλοσοφίας καὶ συνεβούλευσαν τοὺς ὅσοι εἶναι ἄφρονες νὰ τοὺς ἀκούσωσι νὰ μὴ πέμπωσι τὰ τέκνα των εἰς τὴν Εὐρώπην...». Ὁ Κούμας ψέγει τοὺς Χιῶτες, πού περιορίζονται σ' ἓνα μόνο καθηγητῆ τῶν ἐπιστημονικῶν μαθημάτων καὶ νομίζουν πὼς ἔχουν τὸ τελειότερο Γυμνάσιο. Ἐπαινεῖ, ἐξαιρεῖ τὸ ἔργο τοῦ Κοραῆ καὶ προτρέπει τοὺς Ἑλληνας ν' ἀκολουθοῦν τὶς ιδέες καὶ τὶς συμβουλές του. Ὁ Κούμας, ἂν καὶ εἶναι ὁπαδὸς τοῦ Κοραῆ καὶ ἀντίπαλος τοῦ Νεοφύτου Δούκα, δὲν κατηγορεῖ τὶς γλωσσι-

κές ιδέες του Φιλιππίδη και του Κωνσταντά. Τις βρίσκει αξιόλογες και ωφέλιμες. «Πρώτοι, όσον ήξεύρω, τονίζει, οί Δημητρείς της Νεωτερικής Γεωγραφίας συγγραφείς ώμίλησαν με παρησίαν περί ταύτης τής υποθέσεως (τής μικτής του Κοραή). Πρώτοι την μιζοβάρβαρον γλώσσαν έτόλμησαν να κηρύξουν ώς μύξας και σάλια και ώς μητε τής παλαιάς, μητε τής νέας γλώσσης έχουσαν τά ιδιώματα. Άλλ' οί άνδρες μ' όλον τον αξιέπαινον αυτών σκοπόν, έξέπεσαν εις την έλλειψιν, προσπαθήσαντες να γράψωσι την Γεωγραφίαν των, παρόμοια, καθώσ λαλώσιν οί κάτοικοι των χωρίων τής πατρίδας των Ζαγοράς. Δέν είναι δέ ούδέν τó παραμικρόν μεμπτόι, έπειδή την μιζοβάρβαρον γλώσσαν απέφυγαν, όχι ώς όμφακίζουσαν (δηλαδή δέν μποροῦσαν να τή φτάσουν) καθώσ συκοφαντικώσ όμιλει πολλαχού περι τούτων ό Δούκας· όχι διότι δέν ήξευραν

νικής Έφημερίδος» (Ναύπλιο), φιλελεύθερος, αντίπαλος του Καποδίστρια, απ' τά πρώτα στελέχη τής Ίονίου Ακαδημίας (1823-1824). Πνεύμα ζωντανό, ακατάβλητο, μαχητικό. Τό έργο του είναι σκορπισμένο στα δημοσιογραφικά θεμέλια του νεοελληνικού διαφωτισμού. Δημοκρατικός στις ιδέες του και εκλαϊκευμένος στις άρχές του ό Φαρμακίδης έπέκρινε δριμύτατα τις αντιδραστικές εκκλησιαστικές, γλωσσικές και αντιμεταφραστικές ιδέες του Κωνσταντίνου Οικονόμου. Η πάλη των δυό αυτών μεγάλων Θεσσαλών στα μετεπαναστατικά χρόνια άποτελεί τή τελευταία φάση των άγώνων του νεοελληνικού διαφωτισμού, που ό Θεόκλητος Φαρμακίδης σαν άληθινός Θεσσαλός έγινε ό σθεναρότερος πρόμαχος του μέσα στην ζοφερή παντοκρατορία του λογιωτατισμού και του δεσποτισμού, που στους σκοτεινούς λαβύρινθους του είχε περι-

να ανακατώσουν έλληνικά παλαιά με νέα όσον διά τούτο, έπειδή έγνώρισαν καλά την παλαιάν, έμπορούν να υπερβώσι πενήτηντα Δούκας· είναι μάλιστα έπαίνων πολλοτάτων άξιοι, διότι έφρόντισαν τó κοινόν όφελος, και όχι την ιδίαν έαυτών φιλοδοξίαν». Ο Κούμας σαν άληθινός διαφωτιστής βλέπει τόν κοινό έχθρό του έθνους στόν άρχαϊσμό. Κι αυτόν προσπαθεί να εξαφανίσει, επαινώντας τή γλώσσα του Κοραή, χωρίς ν' άποκλείει και τή δημοτική. Ο Κούμας στόν εκπαιδευτικό τομέα στάθηκε ήγερτική φυσιογνωμία.

Ο άγωνιστικώτατος και τολμηρότατος Ά ν θ ι μ ο ς Γ α ζ ή ς, τó πρώτο και φωτεινότερο «φλογισμένο ράσο» τής Ελλάδος, ίδρυτής του Λόγιου Έρμη και πρωτοργός τής Φιλικής Έταιρίας, γνήσιος συνεχιστής του Ρήγα σ' όλη την κλίμακα τής δράσης του. Ο Μηλιώτης αυτός άναγεννητής συμπληρώνει την τριάδα των Μηλιωτών πρωτοπόρων (Κωνσταντάς, Φιλιππίδης, Γαζής). Τής βάζει τó υπέρλαμπρο φωτοστέφανο του πολιτικού διαφωτιστή και έθνεγέρτη και συμπληρώνει μ' αυτό όλο τόν κύκλο του νεοελληνικού διαφωτισμού στα παιδευτικά και έθνεγερτικά του αίτήματα.

Έπειτα ό στοχαστικώτατος και φιλολογικώτατος Κ ω ν σ τ α ν τ ί ν ο ς Ο ι κ ο ν ό μ ο ς ό έξ Ο ι κ ο ν ό μ ο υ, που στάθηκε ένας απ' τους λιγοστους Θεσσαλους, που πρόσεξαν και τή λογοτεχνία κι' έδωσαν μεταφράσεις και διασκευές, όπως ό Έξηναταβελώνης (Φιλάργγυρος) του Μολλιέρου. Η προεπαναστατική περίοδο του Οικονόμου είναι πραγματικά φωτεινή, βρίσκεται στις γραμμές τής θεσσαλικής παράδοσης. Πρώτος μίλησε με θαυμασμό για τήν άξια του Έρωτόκριτου, σέ έποχή που ήταν όλοτελα άγνωστος και περιφρονημένος. Είχε και έπικονωνία με τó Βηλαρά (βλ. Έπιθ. Τέχνης, ΙΖ' 1963, σελ. 186-187), απ' τόν όποιο ζητούσε να βοηθήσει τó έθνος, μεσιτεύοντας στο Βελή πασα. «Δύνασαι πολλά και θέλεις καλά, φίλτατε συμπατριώτα Βηλαρά».

Έπειτα έρχεται ό Θεόκλητος Φαρμακίδης, καθιδρυτής και σθεναρός εργάτης τής νεοελληνικής δημοσιογραφίας, συνεχιστής του Γαζή στην έκδοση του Λόγιου Έρμη (1816-1821) μαζί με τόν Κοκκινάκη, διευθυντής τής «Έλληνικής Σάλπιγγος» (Καλαμάτας) και τής «Γε-

πέσει και ό διαφωτιστής Οικονόμος από γεροντική πλάνη και φιλοδοξία.

Άφήσαμε τελευταία τή μορφή του Χ ρ ι σ τ ο φ ό ρ ο υ Π ε ρ ρ α ι β ο ύ ή Χρυσάφη Χατζηβασίλη (1774-1863), που, όπως δείχνει και τó ψευδώνυμό του Περραιβός και οί μαρτυρίες των συγχρόνων του, γεννήθηκε, πολύ πριν απ' τά 1774 στο χωριό του Όλύμπου Πούρλες. Άνακρινόμενος ό Περραιβός ως συνωμότης στην Κέρκυρα (1805) δήλωσε ότι γεννήθηκε στη Σιάτιστα στα 1774. Είναι βέβαιο ότι ή δήλωσή του αυτή, τόσο ως προς τó χρόνο, όσο και ως προς τόν τόπο τής γέννησής του είναι εικονική για λόγους σκοπιμότητας. Ο Περραιβός γνώρισε προσωπικά τó Ρήγα, μήθηκε στο έπαναστατικό του σχέδιο και τόν συνώδευσε ως στην Τεργέστη, όπου πιάστηκε και ένοχοποιήθηκε μαζί με τόν έθνεγέρτη, αλλά έπειδή δέν προέκυψαν στοιχεία ένοχής του και δήλωσε πως ήταν Γάλλος υπήκοος, άφέθηκε έλεύθερος και μετά ένα μήνα κατέβηκε στην Πάργα και από εκεί στην Κέρκυρα. Από τότε ό Περραιβός, συνεχίζοντας τó έργο του Ρήγα, άρχίζει μιá έντονη πατριωτική έταιριστική δράση, γυρίζει στα Ίόνια Νησιά, στο Λιβόρνο, Παρίσι και καταλήγει στις Ηγεμονίες, όπου πρωτοστατεί και πάλι σαν Φιλικός. Ύστερα κατεβαίνει στόν Άγώνα και με τó βαθμό του συνταγματάρχη παίρνει μέρος σε διάφορες έκστρατείες. Ύστερα γράφει τά Πολεμικά του Άπομνημονεύματα, όπου αναγράφει τόν τόπο τής καταγωγής του (του έξ Όλύμπου τής Θεταλίας) και τή Βιογραφία του Ρήγα Φεραίου. Ο Χριστόφορος Περραιβός είναι μιá μεγάλη μορφή του διαφωτισμού. Η πατριωτική του δράση άρχίζει απ' τά νεανικά του χρόνια και τελειώνει με τήν άπελευθέρωση τής Ελλάδας. Ο Κορδάτος τόν άποκαλεί «επαγγελματία» έταιριστή. Ο πατριώτης αυτός θυσίασε τά πάντα στο βωμό των ιδανικών του. Σκόρπισε τήν έπαναστατική ιδέα, άφοβος και ακατάβλητος έταιριστής απ' Άνατολή σε Δύση σ' όλο τόν έλληνισμό. Αναδείχθηκε ένας άπόστολος τής παλιγγενεσίας. Συνδέει τó Ρήγα με τó Σκουφά, τόν Άργέντη με τó Γαζή. Η μορφή του επιβάλλεται και προκαλεί τó θαυμασμό.

Έποχή άφησε τó πέρασμα απ' τή Θεσσαλία (Άμπελάκια) του γιατρού και μαθηματικού Κεφαλλονίτη Σ π υ ρ ί δ ω ν α Ά σ σ ά ν η. Ο Άσσάνης άκολουθώντας τις άρχές

του Δαμωδοῦ καὶ τοῦ Κανταρτζή ἔγραψε ὄλο τὸ μαθηματικὸ τοῦ σύστημα στὴ δημοτικὴ γλῶσσα, «οἱ ἐκδόντες ὅμως, σημειώνει ὁ Σάβας, Σπαρμιώτης καὶ Κωνσταντᾶς μετένεγκον αὐτὸ εἰς τὴν ἀρχαίαν»! Ὁ Ἀσσάνης στάθηκε ἕνας ἀπ' τοὺς φωτιστὲς τῆς Θεσσαλίας.

Μεγαλύτερη ὅμως στάθηκε ἡ διαφωτιστικὴ ἐπίδραση τοῦ Βηλαρά. Συνοδεύοντας σὰ γιατρός του τὸ Βελή Πασᾶ, ὁ Βηλαρᾶς ἔρχεται νὰ ἐγκατασταθῆ στὴ Λάρισσα, ὅπου μένει ἀπὸ τὰ 1812 ὡς στὰ 1817. Ἡ τετράχρονη αὐτὴ παραμονὴ τοῦ Βηλαρᾶ στοῦ θεσσαλικὸ κάμπο συμπίπτει μὲ τὴ δημιουργικώτερη περίοδο τῆς συγγραφικῆς του σταδιοδρομίας. Ἐκεῖ γράφεται ἡ περίφημη «Ρομέκη Γλῶσσα», πού προκάλεσε σάλο στὰ πνευματικὰ κέντρα τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἡ μπόμπα αὐτὴ τοῦ νεοελληνικοῦ διαφωτισμοῦ ἐκσφενδονίστηκε ἀπὸ Θεσσαλικὸ ἔδαφος. Οἱ Θεσσαλοὶ λόγιοι ἀγκαλιάζουν τὸν Βηλαρᾶ, ἀσπάζονται τὶς ἰδέες του. Μόνον ὁ Κωνσταντᾶς ὅπως εἶπαμε παραπάνω, διδάσκοντας τότε στὶς Μηλιές, μένει ἀμέτοχος στὴν ἀναμορφωτικὴ κίνηση, πού μὲ τὴν παρουσία καὶ τὴν ἐπίδραση τοῦ Βηλαρᾶ, ἄρχισε νὰ ρίχνει τὰ φύτρα της καὶ στοῦ ἔδαφος τῆς Θεσσαλίας. Ἡ Λάρισσα (—Τύρναβος) γίνεται τότε κέντρο τοῦ γλωσσικοῦ κινήματος τῶν Βηλαρᾶ καὶ τοῦ Ψαλῖδα. Δὲν μπορούμε ὅμως νὰ παραδεχτοῦμε ὅτι ὁ Βηλαρᾶς μνηθῆκε στὴ Λάρισσα φιλικός. Αὐτὲς εἶναι αὐθαίρετες ὑποθέσεις. Ἡ Φιλικὴ ἰδέα στὴ Λάρισσα πῆγε πολὺ ἀργὰ καὶ ὄχι βέβαια πρὶν ἀπ' τὸν ἐρχομὸ τοῦ Γαζή, πού συμπίπτει μὲ τὴν ἀναχώρηση τοῦ Βηλαρᾶ. Καὶ δὲν ὑπάρχει ζήτημα ἱστορικῆς ἀποκατάστασης τοῦ Γιαννιώτη ἀναμορφωτῆ. Εἶναι βέβαιο, ὅτι δὲν ἀναμίχθηκε σὲ συνωμοτικὲς ἢ ἐπαναστατικὲς ἐνέργειες καὶ βεβαιότερο ὅτι ὑπηρετήσε καὶ ἐξύμνησε τὸν Ἀλῆ Πασᾶ, χωρὶς νὰ πάψει βέβαια νὰ εἶναι Βηλαρᾶς, δηλαδὴ πνευματικὸς πατέρας καὶ φωτιστῆς καὶ λυτρωτῆς τοῦ ἔθνους του, ἀγωνιστῆς στοῦ στίβο τῶν ἰδεῶν.

Ἀνάμεσα στοὺς Θεσσαλοὺς λογίους, πού ἀκολούθησαν σὰν πρωταπόστολοι τῶν ἰδεῶν του τὸ Βηλαρᾶ, ἦταν φαί-

του ἀγωνίστηκε γιὰ νὰ τὸν σώσει καὶ ἐτοιμάζει τῶρα τὴν ἐκδόσή του.

Τὰ πρωτότυπα ὅμως ἔργα τοῦ Ἰωάννη Οἰκονόμου Λογιωτάτου εἶναι ἀνεχτίμητα: «Ἱστορικὴ τοπογραφία ἐνὸς μέρους τῆς Θεσσαλίας» (1817) καὶ μιὰ δημοτικὴ μετάφραση τῆς «Ἀληθινῆς Ἱστορίας» τοῦ Λουκιανοῦ. (βλ. Μ. Μ. Παπαϊωάννου: Ὁ φιλικὸς καὶ ἀγωνιστῆς τοῦ 21 Ἰωάννης Οἰκονόμου Λαρισαῖος) (Ἐπιθεώρηση Τέχνης ΙΖ' 1963, σελ. 161-102). Ἡ γένεση καὶ ἀνάπτυξη αὐτῆς τῆς ἐπιστολογραφίας καὶ ἐργογραφίας σὲ θεσσαλικὸ ἔδαφος δείχνει τὶς δυνατότητες γιὰ μιὰ τοπικὴ ἀναγέννηση, πού τὴ σταμάτησε ἀπότομα ἡ ἔκρηξη τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης. Αὐτὰ ἀκριβῶς τὰ χρόνια ἀναπτύσσεται μὲ τὴν ἀποστολικὴ δράση τοῦ μεγάλου Γαζή μιὰ ἐντονη ἐταιρική δράση στὴν Θεσσαλία.

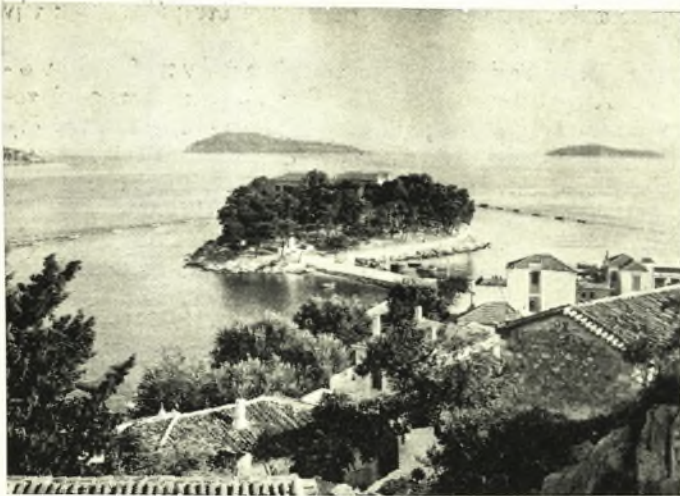
Σταθῆκαμε στὶς μεγαλύτερες μορφές τῶν Θεσσαλῶν διαφωτιστῶν. Σ' αὐτοὺς ἀνήκουν καὶ ἄλλοι πολλοί, πού τὸ ἔργο τους δὲν εἶναι μικρότερο. Στὶς ἀναγεννητικὲς ἐποχὲς φαίνεται τὸ δάσος τῆς δημιουργίας, ἀλλὰ τὰ δέντρα πού τὸ ἀποτελοῦν, ἐξαφανίζονται μέσα στοῦ σύνολο καὶ ξεχωρίζουν μόνον οἱ κορυφές. Στὴν περιοχὴ τοῦ θεσσαλικοῦ διαφωτισμοῦ ἀνήκουν γεωγραφικά, ἱστορικά, παιδευτικά, θρησκευτικὰ καὶ τὰ νησιὰ τῶν Βορείων Σποράδων, ἰδίως ἡ Σκιάθος καὶ ἡ Σκόπελος.

Ἡ Σκιάθος ἦταν καὶ εἶναι ἕνα μπαλκόνι τῆς Θεσσαλομαγνησίας. Οὐσιαστικὰ εἶναι οἰκισμένη στὰ μετεπαναστατικὰ χρόνια ἀπὸ Θεσσαλοὺς κατὰ πλειονότητα. Στὰ προεπαναστατικὰ χρόνια ἡ Σκιάθος στάθηκε τὸ καταφύγιο τῶν Θεσσαλῶν. Οἱ ἐμποροναυτικὲς σχέσεις της μὲ τὸ Βόλο καὶ τὰ ἄλλα λιμάνια τῆς Θεσσαλίας συμπληρῶνται μὲ τὶς ἐκπαιδευτικὲς καὶ ἐκκλησιαστικὲς. Πολλοὶ Σκιαθίτες, ὅπως ὁ Ἐπιφάνιος Δημητριάδης, βγαίνουν ἀπ' τὰ σχολεῖα τῆς Θεσσαλίας ἢ διδάσκουν σ' αὐτά. Ὁ μοναχικὸς βίος τῆς Θεσσαλίας βρῖσκει καταφύγιο στὴ Σκιάθο. Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ Βόλου ἔκανε στενωτέρους τοὺς δεσμοὺς

νεται ἄλλοι πολλοί, διακρίθηκαν ὅμως ἢ μᾶλλον διασώθηκαν τὰ ὀνόματά τους, δύο. Ὁ Χριστόδουλος Κονομάτης καὶ ὁ Ἰωάννης Οἰκονόμου Λογιωτάτου. Ὁ πρῶτος, ἔμπορος καὶ ταξιδευτῆς, μᾶς ἄφησε τρία περισπούδαστα χειρόγραφα, πού τιμοῦν τὸ Θεσσαλικὸ διαφωτισμό. Τὸ πρῶτο εἶναι ἕνας κώδικας μὲ τρακόσιες τόσες ἐπιστολές, ἀνάμεσα στὶς ὁποῖες ξεχωρίζουν τὰ γράμματα τοῦ Βηλαρᾶ, τοῦ Ψαλῖδα, τοῦ Οἰκονόμου κλπ. Αὐτὸς ὁ κώδικας πού τιτλοφορεῖται «Ἐπιστολαὶ Διαφόρων» εἶναι μιὰ πολύτιμη πηγὴ τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας καὶ τῆς ἱστορίας. Δυστυχῶς δὲν εἶδε ἀκόμα τὸ φῶς, ἂν καὶ ἔπρεπε νὰ τὸ ἔχει δῆ τουλάχιστο πρὶν ἀπὸ 30-40 χρόνια. Ὁ γιατρός Ἀντωνιάδης, ἐκτιμώντας τὴν ἀξία

τῆς Θεσσαλίας μὲ τὶς Σποράδες. Θὰ ἦταν ἀνεξήγητο ἢ πνευματικὴ ἄνθιση στὴ Σκιάθο, πού μὲ τὸν Παπαδιαμάντη καὶ Μωραϊτίδη πρωτοστάτησε στοῦ θεμελίωμα τῆς νεοελληνικῆς πεζογραφίας, ἂν δὲν κοιταχθῆ σὰν συνάρτηση τῆς θεσσαλικῆς, ἂν δὲν γίνεῖ ὁ ἱστορικοκριτικὸς συσχετισμὸς της μὲ τὸ πλατύτερο φαινόμενο τοῦ θεσσαλικοῦ διαφωτισμοῦ. Ὁ ἀδερφὸς τοῦ Παπαδιαμάντη μὲ τὴ συνείδηση Θεσσαλοῦ πῆρε μέρος στοὺς ἀπελευθερωτικὸς ἀγῶνες τῆς Θεσσαλίας (1878) καὶ πέρασε τὴ ζωὴ του στὴν Πορταριά σὰ δημογραμματοεὐς. Ὁ ἴδιος ὁ Παπαδιαμάντης εἶναι ἀχώριστα δεμένος μὲ τὴ Θεσσαλία, ἐμπνέεται ἀπ' τὶς ἱστορικὲς της παραδόσεις (Χρῆστος Μηλιώνης), συνεργάζεται στὶς ἐφημερίδες τοῦ Βόλου, ταξιδεύει, σταθμεύει,

Σκιάθος : Τὸ Μπούρτζι

ἐπικοινωνεῖ, φυτεύει σκιαθίτικα δέντρα στὴν Πορταριά. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο συγκαταλέξαμε ἀνάμεσα στοὺς Θεσσαλοὺς διαφωτιστὲς καὶ τοὺς λόγιους τῶν Βορείων Σποράδων, ἰδίως τὸν Ἐπιφάνιο Δημητριάδη, τὸν Καισάριο Δαπόντε, τὸ Διονύσιο Ἐπιφaniaδῆ τὸν Γέροντα κλπ. Τόσον ὁ Καισάριος Δαπόντες, ὅσον καὶ ὁ Ἐπιφάνιος Δημητριάδης εἶναι λογοτεχνικοὶ πρόδρομοι, ἐκφράζουν μὲ τὸ ἔργο τους μιὰ μεταβατικὴ περίοδο τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, ὅπως ὁ Ζαγοριανὸς πατριάρχης Καλλίνικος ὁ Γ' καὶ ἄλλοι.

Ἡ ἐπισκόπηση, πὺν σὲ ἀδρὲς γραμμὲς κάναμε μὲ τὸ μελέτημά μας ἐτοῦτο, δείχνει τὴν τεράστια συμβολὴ τῆς Θεσσαλίας στὸ νεοελληνικὸ διαφωτισμὸ. Οἱ δυνάμεις πὺν ἔδωσε ἡ περιοχή αὐτὴ στὸ πνευματικὸ κίνημα εἶναι ἀνεξάντλητες σὲ ποσότητα καὶ ἀνεκτίμητες σὲ ποιότητα. Ἄν δὲν συνέτρεχαν οἱ ἀνασταλτικὲς συνθήκες τῆς δουλείας ὁ θεσσαλικὸς ἀστισμὸς θὰ νικοῦσε καὶ ἡ Θεσσαλία θὰ γινόταν πρωτοπόρο κέντρο τοῦ νεοελληνικοῦ διαφωτισμοῦ. Ἡ ἀρχικὴ καθυστέρηση τῆς Θεσσαλίας νὰ ἰδρύσει σκολειὰ δὲν μπόρεσε ν' ἀναπληρωθῆ γρήγορα, γιατί τὰ Ὀρλωφικά δημιούργησαν μεγάλη ἀναστάτωση, χρειάστηκε μιὰ πολὺτιμη εἰκοσαετία—ἀκριβῶς ἡ προσφορῶτερη—γιὰ νὰ συνέρθει ὁ τόπος καὶ νὰ ξανασυστήσει σκολειὰ. Ἄλλὰ κι αὐτὴ τὴν ἐξόρμηση τὴν κόφτουν σὲ λίγα χρόνια οἱ συνέπειες τῶν Ναπολεοντειῶν πολέμων (ἐκστρατεία Ρωσσίας). Κάτω ἀπ' αὐτὲς τὶς ἀνωμαλίες ἡ δυναμικὴ ἀστική τάξη τῆς Μαγνησίας δὲν μπόρεσε νὰ ἐπιβάλει τὰ προοδευτικὰ τῆς αἰτήματα. Στὰ 1821 οἱ ἐμποροβιοτέχνες μπαίνουν ἐπικεφαλῆς στὸν ἀγῶνα ὄλου τοῦ Θεσσαλικοῦ λαοῦ ἐνάντια στὶς καταπιέσεις καὶ στὶς φορολογικὲς διαρπαγὲς τοῦ δεσπότη τῆς Λάρισσας Πολύκαρπου. Ἡ ἀνταρσία αὐτὴ τῶν ἐσναφίων ἔχει εὐρύτερο κοινωνικὸ περιεχόμενο, γιατί στρέφεται ἐνάντια στὴν τοπικὴ φεουδαρχία. Ἡ ἔκρηξη τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης δὲν ἄφησε νὰ ἐξελιχθῆ τὸ ἀστικὸ αὐτὸ κίνημα. Ἐτσι ἡ Θεσσαλία, ἀντιμετωπίζοντας τὶς ἐσωτερικὲς ἀξεπέραστες συνθήκες, δὲν πρόφτασε νὰ μετᾶσχει ἐσωτερικὰ στὸ νεοελληνικὸ διαφωτισμὸ.

Ο ΘΕΣΣΑΛΙΚΟΣ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΣ ΣΤΑ ΜΕΤΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ

Ἡ σταματημένη ἀπότομα μέσα στὴν ὀρμητικὴ του περίοδο ἀνάπτυξη τοῦ προεπαναστατικοῦ θεσσαλικοῦ διαφωτισμοῦ συνεχίστηκε μὲ ἄλλες μορφὲς μέσα στὴ δευτέρη Τουρκοκρατία (1821-1881). Οἱ ξενιτεμένη Θεσσαλοὶ μὲ τ'

ἀμέτρητα κληροδοτήματά τους γιὰ τὴ σύσταση καὶ συντήρηση σχολείων, ὑποτροφίες, δασκάλους κλπ. ἐπιδιώκουν νὰ τονώσουν τὴ θεσσαλικὴ παιδεία, νὰ ἐνισχύσουν τὰ θεσσαλικά γράμματα. Στὴν περίοδο αὐτὴ τὸ προβάδισμα τὸ παίρνουν οἱ Θεσσαλοὶ τῆς Αἰγύπτου, πὺν πρωτοστατοῦν στὴν πνευματικὴ ζωὴ τῆς Ἀλεξάνδρειας κατὰ τὰ χρόνια πὺν ἄρχισε ἡ ἑλληνικὴ τῆς παροικία νὰ γίνεται πνευματικὸ ἀξιόλογο κέντρο. Ἀργότερα προσφέρουν πολὺτιμες ὑπηρεσίες στὴν ἴδρυση μορφωτικῶν κέντρων καὶ ξεχωριστὰ τοῦ συλλόγου καὶ τοῦ περιοδικοῦ «Νέα Ζωή», καθὼς καὶ τῆς φιλολογικῆς ὁμάδας καὶ τοῦ περιοδικοῦ «Νέα Γράμματα».

Διαπιστώνουμε, συγκεντρώνοντας καὶ μελετώντας τὰ ὀνόματα, τὶς μορφὲς, τὰ ἔργα καὶ τὴν ἰδεολογικὴ τοποθέτηση τῶν Θεσσαλῶν κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ ἕνα προοδευτισμὸ, πὺν συνεχίζει τὶς παλιὲς προοδευτικὲς παραδόσεις τῶν μεγάλων διαφωτιστῶν τῆς Θεσσαλίας. Τὸ ἀστικὸ πνεῦμα, πὺν δὲν μπόρεσε μέσα στὴν τουρκοκρατία νὰ ἐπιβληθῆ, ἐκδηλώνεται τῶρα ἀκράτητο, παντοδύναμο ἀπ' τὸ θεσσαλικὸ κάμπο καὶ σκορπίζεται σ' ὄλη τὴν Ἑλλάδα. Ἀναφέρουμε μερικὰ ὀνόματα, μερικὸς σταθμοὺς. Θὰ χρειαστῆ γρήγορα, μὲ βάση τὸ ὕλικὸ πὺν συγκεντρώσανε τὰ «Θεσσαλικά Χρονικά», νὰ συνταχθῆ μιὰ ὀλοκληρωμένη ἱστορία τῶν Θεσσαλικῶν Γραμμάτων ἀπὸ τὴν ἄλωση τῆς Πόλης μέχρι σῆμερα. Πρῶτοι οἱ Θεσσαλοὶ τῆς Ἀλεξάνδρειας λόγιοι, φιλόμουσοι, ἰδεολόγοι. Ὁ Κώστας Τσαγκαράδας, Πήλιος Ζάγρας (Ἀπόστολος Κωνσταντινίδης), ὁ Χρῆστος Ζερβός, ὁ Πέτρος Μάγνης (Κ. Γ. Κωνσταντινίδης), ὁ Γ. Ἀδρακτᾶς, ἀπ' τοὺς πρῶτους δημοτικιστὲς πεζογράφους, λησμονημένος σῆμερα ἴσως ἀκόμα καὶ στὴν πατρίδα του τὴν Τσαγκαράδα, καὶ ἄλλοι πολλοὶ νεωτεριστὲς καὶ φίλοι τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ φωτισμοῦ, προσφέρουν ἀμέτρητες ὑπηρεσίες στὴν δημιουργία τῆς Ἀλεξανδρινῆς ἐστίας φωτισμοῦ, πὺν ἡ συμβολὴ τῆς στὸ δημοτικισμὸ καὶ στὴ κίνηση τῶν ἰδεῶν κατὰ τὴν δευτέρη ἰδίως δεκαετία τοῦ αἰῶνα μας εἶναι ἀπροσμέτρητης σημασίας, γιατί ἔχει πανελλήνια ἀκτινοβολία. Ἐπειτα οἱ Θεσσαλοὶ λόγιοι τῆς Ἀθήνας. Περιορίζομαι μόνο σὲ μερικὰ ὀνόματα: Θ. Ἀφεντούλης, Γ. Φιλάρετος, Δ. Τσοποτός, Γιάννης Κορδάτος, Ἀχ. Τζάρτζανος, Σωτῆρης Σκίπης, Κώστας Νταϊφᾶς, Πᾶνος Ταγκόπουλος, Δ. Γιολδάσης, Γ. Ζωϊτόπουλος (Ζιοῦτος), Δημ. Σαράτσης, Μ. Καραγάτσης, Νίκος Παπᾶς, Ἄλ. Βαμβέτσος, Δημ. Πολυμέρης, Σωκράτης Βαμβάκος. Μεγάλο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ὁ θεσσαλικὸς τύπος. Ἐπίσης τὰ περιοδικὰ ὁ «Φᾶρος» καὶ ὁ «Φιλότεχνος» τοῦ Βόλου ἄφησαν ἐποχὴ. Ἀπαντώντας στοὺς συνάκτες τοῦ «Φάρου» ὁ Παλαμᾶς ἔγραψε ὅτι «μιὰ κίνηση πνευματικὴ προοδεύει, ὅταν τρέφεται ὄχι μόνο μὲ ὀνόματα, ἀλλὰ καὶ μὲ ἔργα». Μ' αὐτὸ ἤθελε νὰ ἐνθαρρύνει τοὺς ρηξικέλευθους Θεσσαλοὺς λόγιοι στὴ δημιουργία τοπικῆς πνευματικῆς ζωῆς. Εἶναι χαρακτηριστικὸ, ὅτι ἡ πρώτη ἐργατικὴ καὶ σοσιαλιστικὴ ἐφημερίδα βγήκε στὸ Βόλο. Σ' αὐτὴν συνεργάστηκε καὶ ὁ πρωτοπόρος ποιητῆς Κώστας Χατζόπουλος. Γενικὰ ὁ θεσσαλικὸς τύπος ἔχει μιὰ σημαντικὴ ἱστορία καὶ ξεχωρίζει μὲ τὴ μαχητικότητα καὶ τὸν προοδευτισμὸ του. Ὁ «Ἐργάτης» τοῦ Βόλου βγήκε στὰ 1910-1911. Πρωτύτερα ἡ «Μεταρρυθμισίς» (σοσιαλιστικὴ ἑβδομαδιαία ἐφημερίς, τὸ γνήσιο ὄργανον τῶν ἐργατικῶν συμφερόντων) πρωτοβγήκε μέσα στὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1908, πρὶν ἀκόμα ἡ Ἀθήνα γνωρίσει τὶς νέες ἰδέες. Παράλληλα ἔβγαине ὁ «Κῆρυξ» μὲ τὸν ὑπότιτλο «Ὁργανον τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας». Πολὺ πρωτύτερα (γύρω στὰ 1905) βγήκε ἡ «Ἐφημερίς τῶν Συντεχνιῶν» (Ὁργανον τοῦ ἐργαζομένου λαοῦ). Στὰ 1903 Σκιαθίτες καὶ Βολιώτες νέοι λόγιοι ἔβγαλαν μὲ πρωτοβουλία τοῦ Θ. Ν. Ἐπιφaniaδῆ στὴν Ἀθήνα τὸ περιοδικὸ «Ἡ Μοῦσα». Στὸ πρῶτο φύλλο τῆς «Ἡ Μοῦσα» δημοσίευσε τὸ περίφημο καὶ περιζήτητο ἀπ' τοὺς ἔρευνη-

Σκόπελος

τές και βιβλιογράφους του Παπαδιαμάντη διήγημα του συγγραφέα της «Φόνισσας», ο «'Αλιβάνιστος». 'Αλλά ή ή «Μούσα» παρουσίασε και συνεργασίες του Βλαχογιάννη, Πορφύρα, Μαλακάση κι έδειξε με την πρώτη εμφάνιση, ότι παρ' όλο που βγαίνει από νέους στέκεται σε πολύ ύψηλο επίπεδο. Στο πρώτο φύλλο της «Μούσας» δημοσιεύονται και διαλεχτές συνεργασίες νέων: του Ε.Ν. 'Επιφαναίδη, του Διαμάντη Παταγιάννη και του Τάκη Κ. Οικονομάκη. Στα 1935 βγήκαν στη Λάρισα τα «Θεσσαλικά Χρονικά». 'Αξιοπρόσεχτες είναι οι θρησκευτικές εκδόσεις του Βόλου, που τις έγκαινιάσε ο έμπνευσμένος Θεσσαλός μοναχός Ζωσιμάς 'Εσφιγμενίτης. Στα 1886 έβγαλε το 'Ημερολόγιον «'Η Φήμη», αργότερα το περιοδικό «'Προμηθεύς», όπου αποταμίευσε και ιστορική ύλη. "Όλα τα περιοδικά της Θεσσαλίας από τον «'Προμηθέα» ως στα «'Μετέωρα» των Τρικάλων θά τα ξεετάσω σε άλλο μου μελέτημα. Τό σπουδαιότερο Θεσσαλικό περιοδικό είναι ο «'Φιλότηχος» του Βόλου, που ανάμεσα στην άλλη σημαντική ύλη του, έδωσε αφιέρωμα ολάκερο τεύχος στη ζωή και το έργο του Κ. Θεοτόκη. Στα νεότερα χρόνια ή παράδοση του θρησκευτικού τύπου στο Βόλο συνεχίστηκε με το περιοδικό του θεολόγου Β. Καϊμάκη (1938), και την «'Αγιορείτικη Βιβλιοθήκη» του Σωτ. Σχοινά (1936). 'Ιδρυτής του περιοδικού αυτού φέρεται ο 'Αθανάσιος Λαυριώτης (Μοναχός Ιατρός). 'Αργότερα βγήκαν οι Λόγοι του Κοσμά του Αιτωλού με επιμέλεια του Αύγουστίνου Καντιώτη. Στην ίδια σειρά βγήκαν και άλλες θρησκευτικές εκδόσεις εκλαϊκευτικές. 'Η έκδοτική αυτή θρησκευτική κίνηση είναι δημιουργήμα της κοινωνικής εξέλιξης.

'Η επανάσταση του Κιλελέρ και τα 'Αθεικά του Βόλου είναι δυο μεγάλοι σταθμοί στην πολιτικοκοινωνική μας ιστορία. 'Η ίδρυση του Παρθεναγωγείου Βόλου είναι πρώιμο, προδρομικό δημιουργήμα του φωτισμένου θεσσαλικού άστισμού. Τό πέρασμα απ' τη Θεσσαλία του 'Αλ. Δελμούζου και ή πανελλήνια απήχηση που είχε τό έργο του αναδείξανε τό Βόλο μέσα στην περίοδο της εξόρμησης του δημοτικισμού κέντρο πολιτιστικό προχωρημένης ανάπτυξης. 'Ο δημοτικισμός που είχε νά δείξει φωτισμένα, προοδευτικά μυαλά, τόσο στις τάξεις των επιστημόνων και δημοσιογράφων, όσο και στα πλατύτερα στρώματα του κοινού. Αυτό φαίνεται απ' τις βιβλιοθήκες, τά ιδρύματα, τους συλλόγους που ιδρύθηκαν κατά καιρούς στα θεσσαλικά κέντρα και ξεχωριστά στο Πήλιο. Οί Θεσσαλοί δημοτικιστές στάθηκαν ανέκαθεν άξιοι των μεγάλων εισηγητών του δημοτικισμού Φιλίππιδη και Ρήγα.

ΝΙΚΟΣ ΠΑΠΠΑΣ

'Εγεννήθη τή 1906 εις Τρίκαλα. 'Εσπούδασε τά νομικά εις τό Πανεπιστήμιον 'Αθηνών και έξασκει τό επάγγελμα του Δικηγόρου έν 'Αθήναις από έτών ευδοκίμως.

'Από νεαρός ήσχολήθη με την λογοτεχνίαν και την ποιήσιν. 'Ιδρυσε τους συλλόγους: «'Ομιλον Φιλοτέχνων», τον «'Μορφωτικόν» κλπ. με άλλους συμπολίτας του. Εις τά 1931 εξέδωκε με τον μακαρίτην Νίκον Μπούραν τό λογοτεχνικόν περιοδικόν «'Επαρχία», τό ίδιον δέ έτος εξέδωκε και την ποιητικήν του συλλογήν «'Μάταια Λόγια». 'Ακόμη τάς συλλογάς: «'Τό αίμα των άθώων», «'Τετράχρονη νύχτα», «'12 και 5'» κ.ά. Δημοσιεύει εις περιοδικά και έφημερίδας 'Αθηνών και 'Επαρχιών ποιήματα μεγάλης πρωτοτυπίας και ευαισθησίας.

Ο ΑΔΕΡΦΟΣ ΜΑΣ

ΝΙΚΟΥ ΠΑΠΠΑ

'Ο ένας απ' τους αδερφούς μας πουζήσε σε μία λαμπρή εποχή
 άτολμος σαν απόβλητος και πιό ώραιος απ' όλους,
 είχε τραφεί με απόγνωση κι' άφηκαν μία ίαχη
 παράξενη τά χρόνια που κύλαε με τους βώλους.

Στό σπίτι δέν τον ντύσαμε με την στοργή των άλλων
 μόνο τά αισθήματα, λαοί, τον χαιρονταν στους στίχους,
 έζησε με την φλογερή άνταρσία των μεγάλων
 και τά πορτραίτα των ποιητών που κρέμαγε στους τοίχους.

Σληρός, ούτε μάς χάιδεψε, αγέρωχος στην αύρα,
 άφινε την πυκνή κόμη του σαν λάβαρο επηρμένο
 άγγελος άποτρόπαιος ώραιος ντυμένος μαύρα
 έφυγε με τ' άγύριστα σά νάταν μαγεμένος.

'Αψογος, μάς προσπέρασε για τις παρόχθιες χώρες,
 έξαίσιος ξένος πολιτειών λαμπρών πουχουν χαθει.
 Πώς ήλθε; Δέν τον πρόσεξαν οι μυστικές μας ώρες,
 κι' έπεσε άθώα σαν τό μικρό παιδί νά κοιμηθή.

Πώς έφυγε! Τό σπίτι μας ούτε χαιρετισμό
 δέν άφισε μέσα απ' τά προγονικά τά βάθη
 τόσες γενιές επέρασαν κι' έχουν οι απόγονοι ρυθμό
 τάσπιλα πάθη του και τά λαμπρά του λάθη.

Τρελοί σκοποί του έμύρωσαν τ' άβυσσαλέα του στήθη,
 στο μέτωπό του κράτησε τό άνέσπερο τό φώς,
 όταν γλυκός αρχάγγελος για πάντα άποκοιμήθη
 πρώτη φορά μάς πίκρανε κι' αυτός σαν αδελφός...